

บทที่ 2

วรรณกรรมมุขปาฐะ

วรรณกรรมมุขปาฐะ หมายถึงเรื่องราวที่จดจำสืบต่อกันมา จากปากต่อปาก ผ่านคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ผ่านยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่ง จนถือว่าเป็นมรดกทางสังคม และไม่สามารถสืบทอดันต่อผู้เริ่มต้นได้ ฉะนั้น วรรณกรรมมุขปาฐะจึงหมายถึง 1) ปริศนาคำทาย 2) สำนวนภาษิต 3) เพลงเด็ก 4) เพลงพื้นบ้าน 5) นิทานหรือเรื่องเล่า

ชาวอีสาน มีวรรณกรรมมุขปาฐะที่จดจำเล่าสืบกันต่อมาจำนวนมาก ทั้งที่เป็นนิทานตำนานพื้นบ้าน ปริศนาคำทาย สำนวนภาษิต และเพลงพื้นบ้าน ซึ่งวรรณกรรมมุขปาฐะเหล่านี้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของสังคม ที่จดจำสืบทอดกันมาจากคนยุคหนึ่งผ่านสู่คนอีกยุคหนึ่งโดยไม่ขาดสาย โดยสืบทอดันต่อของผู้เริ่มคิดไม่ได้ หากเรื่องราวเหล่านั้นได้มีคนรุ่นหลังได้บันทึกหรือนำมาปรุงแต่งตามฉันทลักษณ์ท้องถิ่น ได้เขียนบันทึกไว้ เราก็เรียกว่า “วรรณกรรมลายลักษณ์” วรรณกรรมมุขปาฐะของภาคอีสานที่น่าจะกล่าวถึง ได้แก่

1. คำทาย (ปริศนาคำทาย)

คำทาย หรือปริศนาคำทาย เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ที่นิยมเล่นกันระหว่างบุคคลในครัวเรือน โดยเฉพาะเด็ก ๆ นั่นคือรุ่นพี่เล่นกับรุ่นน้อง และจดจำสืบทอดกันต่อมา ปริศนาคำทายนี้ นักวิชาการได้ให้คำนิยามว่า “ถ้อยคำที่ผูกเป็นเงื่อนงำ เพื่อให้แก้ ให้ทาย ระหว่างกลุ่มชนในสังคมเดียวกัน หรือในกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิดกัน เช่น เครือญาติ มิตรสหาย โดยมุ่งที่จะทดสอบไหวพริบปัญญาและสนุกสนานด้วย”

คำทายอีสาน คำทายอีสานที่นิยมนำมาเล่นกันนั้น ในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยทั่วไป จะมีรูปแบบดังนี้

- 1) บอกรูปพรรณ คือบอกรูปพรรณ โดยใช้สัญลักษณ์ หรือความหมายโดยนัย
- 2) พรรณนาลักษณะ คือบอกรูปพรรณลักษณะชยายความตัวปริศนา
- 3) จุดบอด หรือจุดสะดุดใจ เป็นคำอธิบายเพิ่มเติมเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งอาจทำให้ผู้ถูกทายสับสน
- 4) บทสรุป คือคำถามที่ชัดเจน เช่น แม่น้ำอภัย หากเป็นภาคกลางใช้ว่า ใครทายได้จะให้แหวน
- 5) คำตอบ คือคำตอบที่ผู้ทายส่งวนไว้บอกภายหลัง

ตัวอย่าง

“ห้อยอยู่หลัก ตักก็เต็ม บัดก็เต็ม แม่นือหยัง” (เฉลย-มะพร้าว)

(1) (2) (2) (4) (5)

แต่น้อยเป็นนาคาคา ใหญ่ขึ้นมาอยู่หอปราสาท เฒ่า ๆ ลงสู่อเวจี สุว่าอือหยัง (เฉลย-ตัวใหม่)

(1) (2) (3) (4) (5)

[คำทวยอีสานจะไม่มี “อาร์มภบท” คือ อะไรเอ่ย เหมือนภาคกลาง หรือ ไอ้ไทรทา (ภาคใต้)]

1) คำทวยที่เกี่ยวกับมนุษย์ คือคำเฉลยเป็นอวัยวะ อากัปกริยา กิจกรรมของคน เช่น

- ตัดกกบ่ตาย ตัดปลายบ่เหี่ยว แม่นือหยัง (เส้นผม)

(ตัดโคนก็ไม่ตาย ตัดปลายก็ไม่เหี่ยว ใซ้อะไร)

- สองเฒ่าบังเล่า บ่เห็นกันจักเทื่อ แม่นือหยัง (ใบหู)

(สองเฒ่าบังยังข้าว ไม่เห็นกันสักที ใซ้อะไร)

- หมอยแยมแยะ เปะกันมีเฮง แม่นือหยัง (นัยน์ตา)

2) คำทวยที่เกี่ยวกับเครื่องมือทำมาหากิน ได้แก่

- ฟาดไปท้อไสนา ฟาดมาท้อก้อนเล่า แม่นือหยัง (แห)

(ท้อ-เทา/ไสนา-ไรรานา)

- อีน้อยถือแพรแดงพาดบ่า ขึ้นไปด่าบ้านพุ้นบ้านพี (กระสวยทอผ้า)

(พุ้น-โน้น/พี-นี้)

- อือหยังห้อยูเทิงหัว มีตาเต็มตัว (แห)

(อือหยัง-อะไร/เทิง-บน)

- ชูหฺยู่ใส่ซาหฺยา ต่อนแต่น้อยู่หว่างซา แก่งหฺวอะวะ (คนทอหูก)

(ปนกันชยฺกชยฺย นิ้วเหยยอยู่ระหว่างซา แก่งหฺวชวบ ๆ)

3) คำทวยที่เกี่ยวกับพืช สัตว์ ได้แก่

- แต่น้อยนุ่งชินเขียว ใหญ่ขึ้นมานุ่งชินแดง (พริก)

- ไก่บักกลาย ตายอยู่ป่าอ้อย คนสามร้อยปาดกินก็บ่หมด แม่นือหยัง (สับประรด)

- มาแต่เมืองล่าง เอาหัวอย่างต่างดิน (หอยโข่ง)

- สี่คนหามพวง หมากตาดวง เสี่ยงโดยไปก่อน สุว่าแม่นือหยัง (เต่า)

- จัวอือเขียว ผูกหลักจุ่มตอเตี่ยว แม่นือหยัง (มะละกอ)

(จุ่ม-เป็นกลุ่ม)

4) คำทวยเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ ได้แก่

- สุกอยู่เต็มฟ้า กาดอดก็บ่หมด แม่นือหยัง (ดาว)

- โกงโข่งโน่ง ข้อมท่งสามแสน ไผทวยถึก ได้แหวนวงหนึ่ง (รู้งกินน้ำ)
  - (โค้งเป็นวง ๆ ข้อมท่งสามแสน ไครทวยถึก ได้แหวนวงหนึ่ง)
  - หมากลุ่มพุก ตกปึกกลางหนอง ชีวทองลงไปเอาก็ได้ (พระอาทิตย์)
  - (ลูกกลม ๆ ตกปึกกลางหนอง ชีวทองลงไปเอาก็ไม่ได้)
  - คนสามฮ้อย ฆ่าเด็กน้อยบ่ตาย แม่นือหยัง (เงา)
  - (ฮ้อย-ร้อย)
  - สูงก้วนน้ำ ต่ำก้วนเฮือ แม่นือหยัง (ใบบัว)
  - (สูงก้วนน้ำ ต่ำก้วนเรือ ใช่อะไร)
- 5) คำทวยเกี่ยวกับศาสนาและประเพณี ได้แก่
- ผู้เฮ็ดบได้ใช้ ผู้ใช้บได้เฮ็ด แม่นือหยัง (โลงศพ)
  - (คนทำไม่ได้ใช้ คนใช้ไม่ได้ทำ คืออะไร)
  - จัวเหลื่อง สีข้างโป่ง ออกหากินแต่เช้า (พระบิณฑบาต)
  - คนเหม็ดบ้าน กินน้ำบ่อเดียว เทียวทางเดียว บ่เหยียบฮอยกัน (คนรับศีล)
  - (คนทั้งหมู่บ้าน กินน้ำบ่อเดียวกัน เดินทางเดียวกันไม่เหยียบบรอยเท้า)
  - ดอกอีหยังอยู่ในถ้ำ ฝนตกฮ่าปีละเทื่อ (สร่งน้ำพระพุทธรูปวันสงกรานต์)
  - (ดอกอะไรอยู่ในถ้ำ ฝนตกฮ่าปีละครั้ง)

2. คำผญา (สำนวนภาษิต)

คำผญา คือสำนวนภาษิตที่ชาวอีสานนิยมใช้พูดจากัน ส่วนใหญ่หนุ่มสาวเกี่ยวพาราสักัน มักจะใช้คำพูดที่มีความหมายโดยนัย เพราะเห็นว่าเป็นคำพูดที่มีความหมายดี คารมคมคาย และยังมีความหมายหลายแง่มุมอีกด้วย คำผญาที่หนุ่มสาวใช้ได้ตอบกันนั้นเรียกว่า "ผญาเครีอ"

ส่วนคำผญาที่ใช้พูดเชิงสั่งสอนว่ากล่าวบุตรหลานนั้น ต่างกับผญาเครีอ เพราะใจความมุ่งที่จะทำให้สติเตือนใจ ซึ่งคำผญาเหล่านี้เป็นคำสำนวนที่จดจำสืบทอดกันมา หรือจดจำมาจากหมอลำบ้าง คำเทศน์ของพระภิกษุบ้าง สำนวนในวรรณกรรมอีสานบ้าง แต่กระนั้นก็ตาม คำผญาเหล่านี้ มีจำนวนมากและมีวิธีสร้างคำผญาหลายแบบดังนี้

1. คำผญาบาทเดียว คำผญาบาทหนึ่ง ๆ มี 6-8 คำ ซึ่งเวลาพูดจะแบ่งเป็น 2 จังหวะ หรือ 2 วรรค วรรคละ 3-4 คำ ซึ่งจะส่งสัมผัสกัน ตัวอย่าง

- หม่าหลายเจ้า กินข้าวหลายเรือน (หมาหลายเจ้าของ กินข้าวได้หลายบ้าน)
- กินข้าวโต อย่าโศกความเพิน (กินข้าวของตนเอง อย่าไปพูดข้องแวงเรื่องคนอื่น)
- เฒ่าเสียตาย ตายเสียชื้อ (แก่เสียเปล่า ๆ ตายเสียเฉย ๆ คือไม่ทำประโยชน์อะไรเลย)

- ค่ายตุ้มักชน คนจนมักเว้า (ควายเขาตุ้มชอบชน คนจนชอบคุยโว)
- แหวนดี้ย้อนหัว ผัวดี้ย้อนเมีย (ย้อน-เพราะ เพราะวา)

2. คำผญาซ้ำคำหน้า คือคำผญาที่จะขึ้นต้นคำหน้าวรรคตรงกัน เป็นการซ้ำคำ เล่นคำ มีความหมายเด่นขึ้นอีกด้วย เช่น

- เจ้าเฮือนพาเว้า เจ้าเหล่าพากิน (เจ้าบ้านชวนแขกคุย เจ้าของเหล่าต้องเชิญแขกกิน)
- เอ็นกินเล่นไล่ เอ็นใช้เล่นหนี (เอ็น-เรียก/ใช้-ใช้ รับผิดชอบ)
- อยากจนให้ขี้เถี อยากมีให้เฮ็ดทาน (ขี้เถี-ตระหนี่/เฮ็ดทาน-ทำบุญ ทำทาน)
- บ่อนต่ำให้คุณ บ่อนหนุนให้ถาก (คุณ-เพิ่มพูน เจริญ/บ่อน-ที่ สถานที่)
- มีเฮือนบ่มีฝา มีนาบ่มีช่อง (เฮือน-เรือน/ช่อง-ร่องน้ำ)
- มีเงินให้เพิ่นกู้ มีขี้ให้เพิ่นเล่น (เพิ่น-เขา/ขี้-ขี้เมีย)

3. คำผญาล้อคำ คือคำผญาที่สร้างขึ้นโดยนำคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันนำหน้าวรรค หรือคำตรงกันข้าม- เพื่อให้มีความหมายโดดเด่นขึ้น และสัมผัสกันด้วย ดังตัวอย่าง

- ลิถิมก็เสียดาย ลีบายก็ขี้เดียด (จะทิ้งก็เสียดาย จะลูบคลำก็รังเกียจ)
- หัวดำไปก่อน หัวด่อนนังกัน (คนหนุ่ม(หัวดำ)ไปก่อน คนหัวขาว(ด่อน) ไปตามหลัง)
- คนหลักคำไกล คนใบ้คำไกล (คนฉลาดคำไกล คนใบ้โง่คำไกล)
- นั่งให้เบ็งที่ หนีให้เบ็งบ่อน (นั่งให้ดูสถานที่ หนีก็ให้ดูสถานที่)
- เฮ็ดนาอย่าแพงกล้า ไปค้าอย่าแพงหิน (ทำนาอย่าเสียดายกล้า ไปค้าอย่าเสียดายทุน)

ฯลฯ

3. เพลงเด็ก

เพลงพื้นบ้านประเภทเพลงเด็กในภาคอีสาน ได้เจริญสืบทอดกันมาช้านาน โดยไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่งผู้ร้องคนแรก เพลงเด็กในภาคอีสานนั้นเป็นเพลงที่ให้ความบันเทิงใจแก่ผู้ร้อง ผู้ล่า และคนในครอบครัว รวมทั้งผู้ที่อยู่ใกล้ชิดในสังคมด้วย นอกจากนี้ เพลงเด็กพื้นบ้านอีสานยังใช้ภาษาถิ่นอีสาน ฉันทลักษณ์ท้องถิ่น รวมทั้งเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

1. เพลงกล่อมลูก ภาษาถิ่นอีสานออกเสียงว่า “เพลงก้อมลูก” หรือบางแห่งว่า “เพลงนอนสาเด้อ” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้ลูกนอนหลับ และเป็นการส่งเสริมให้ลูกทราบว่า มีผู้ใหญ่อยู่เป็นเพื่อนขณะที่นอนหลับ ไม่ได้อยู่เพียงตัวคนเดียว อันเป็นการให้ความอบอุ่นแก่เด็กเล็ก ๆ ส่วนเนื้อร้องนั้นอาจจะกล่าวถึงพ่อที่ต้องไปทำนาหาอาหารมาเลี้ยงครอบครัว หรือบางเพลงก็ระบายความในใจที่แม่ไม่มีสามีอยู่ช่วยทำมาหากิน ตัวอย่าง

นอนสาแม่เย้อ นอนอุ้วผ้า แม่ไปไฮ แม่ไปน้ำ ขาหนึ่งคู้	หลับตาสาแม่เย้อ นอนสาแม่เยอ กะคีค้วยเขาล้า กะคีค้วยเขาตุ้ ขาหนึ่งล้องซ้อย (จารย์ณี กองพลพรหม, <i>คุณค่าคติชาวบ้านหมู่บ้านเมืองเก่า</i>)	นอนเสี้ยแม่ณะ หลับตาเสี้ยแม่ณะ นอนอุ้วผ้า นอนเสี้ยแม่ณะ แม่ไปไรก็ชีควายเขาลา แม่ไปนาก็ชีควายเขาตุ้ ขาหนึ่งคู้ ขาหนึ่งเหยียดตรง
นอนสาเดื่อหล่า แม่สิไปเห็นผ้าย เอาพ้อมาเกี่ยวหญ้า ฝนลืออ้ออู่แก้ว คันพื้นได้กินชิ้น	นอนสาแม่สิก้อม เดียนหงายเอาพ้อ มุ้งหลังคาให้เจ้าอยู่ สิไปซ่าน้อยไฮ เจ้ากะสิเหลียวเบ็งตำ (จารย์ณี กองพลพรหม, <i>คุณค่าคติชาวบ้านหมู่บ้านเมืองเก่า</i>)	นอนเสี้ยลูกหล่า นอนเสี้ยแม่จะกล่อม แม่จะไปป็นผ้าย เดือนหงายเพื่อหาพ้อ หาพ้อมาเกี่ยวหญ้า มุ้งหลังคาให้เจ้าอยู่ ฝนจะตกรั่วรดอู่แก้ว จะไปซุกซ่อนอยู่ที่ไหน ครั้นเมื่อเขาได้กินเนื้อ เจ้าก็จะเหลียวดูตา (ยีนดูเขากิน)
คันพื้นได้กินปลา มุพื่อน้องเฮียนใกล้	เจ้ากะสิเหลียวเบ็งหน้า พื้นกะซัง (จารย์ณี กองพลพรหม, <i>เรื่องเดียวกัน</i>)	ครั้นเขาได้กินปลา เจ้าก็จะเหลียวดูหน้าเขา มุพื่อน้องเรือนใกล้ เขาก็เกลียดซัง
โอ โื้อ้ แม่ไปไฮ สิเก็บไซ้มาหา แม่ไปน้ำ เก็บป้ามาต้อน แม่เลี้ยงมอน ในป่าสวนม้อน นอนสาแม่เด้อ หลับตาสาแม่เด้อ	โอ โื้อ้ แม่ไปไฮ จะเก็บไซ้มาหา แม่ไปนา เก็บปลามมาฝาก (ต้อน ฝาก) แม่เลี้ยงไหม ในป่าสวนหมอน นอนเสี้ยแม่ณะ หลับตาเสี้ยแม่ณะ...	

2. เพลงปลอบเด็ก ชาวอีสานมีเพลงที่ร้องเล่นเพื่อหยอกล้อลูกในการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น อาบน้ำ หรือป้อนข้าว ตัวอย่าง

- จ้าเข้าเมี้ย เอี้ยลูกนก (จิ้มข้าวบด คายให้ลูกนกกิน)
- จกซี้แฮ้ มาเหย่ฮูคอ (ล้วงจักแ้ว มาเหย่ฮูคอ)

มารดาหยอกล้อลูก ขณะที่ป้อนข้าว

- กินเข้าแล้ว ลงแข่งลงขา (กินข้าวแล้ว ลงแข่งลงขา)
- ลงไปหาสองขาอินได้น (ลงไปหาสองขาเหยียดตรง)

กลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย (สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์) มีเพลงปลอบเด็กจำนวนมาก เช่น

- จิสะเต้วเบะเดิมกุกย กระโอบลุยหุย จิสะเหาะวึ่ง (ขี่ม้าไปหาต้นคุย ตักแตนวีว่อน ขี่ม้ากลับมา)

ผู้ใหญ่จะจับเด็กวางบนเข่า ขณะที่นั่งบนเก้าอี้ ผู้ใหญ่เขย่าเท้าเหมือนขี่ม้า พร้อมกับร้องให้เข้ากับจังหวะเขย่าเท้า

- ทวิตทเวงปวงเลง จิ้งจอกเดิร ตระเจกจองสดับ โอวโมจับ กระลัมมุขตรอง ๆ เตื่อ (ทวิตทเวงปวงเลง เท้าจงเดิน หูจงฟัง พ้อมมาไว ๆ พลิกหน้าตรง ๆ เตื่อ)

ผู้ใหญ่อาบน้ำเด็ก โดยวางเด็กบนขาทั้งสอง ศีรษะเด็กอยู่ปลายเท้าผู้ใหญ่ ขณะที่อาบน้ำล้างสบู่ แม่มักจะจับขาทั้งสองของลูกกระแทกกันเบา ๆ แล้วร้องเพลงข้างต้น เมื่อร้องจบก็จะจับแขนทั้งสองให้ลูกนั่ง ถ้าศีรษะของเด็กตรง คอไม่อ่อนแสดงว่าพ่อกำลังจะกลับถึงบ้านแล้ว

ฯลฯ

3. เพลงประกอบการเล่น การเล่นกันเองระหว่างเด็ก ๆ มักจะมีเพลงร้อง เพื่อเป็นจังหวะและสนุกสนานไปด้วย

เพลงประกอบการเล่นจ้ำจี้ (จ้ำมูมี-อีสาน)

- จ้ำมูมี มุ่มก มุ่มน หักคอคนใส่หน้านกกด
หน้านกกด หน้าลิง หน้าลาย หน้าผีพราย หน้าหีบ หน้าหย่อม ผอมเป๊ะ
- จ้ำคะมุกคะเมา มะเขือทางเนา ใส่ชิงใส่ซ่า มะย่ำมะยม ขนมหัวเปราะ กระเทาะหน้า
แวน พายเรือหลังแอ่น กระทั่งตันกุ่ม สาวสาวหนุ่มหนุ่ม อาบน้ำท่าไหน อาบน้ำท่าวัด ได้แบ่ง
ไหนดัด ได้กระจกไหนด่อง เยี่ยมเยี่ยมมองมอง นกขุนทองร้องกู่.

(สำนวนอื่น ๆ อาจจะแตกต่างไปจากตัวอย่างข้างต้นนี้ก็ได้)

4. เพลงพื้นบ้านอีสาน

ภาคอีสานเป็นแหล่งรวมกลุ่มชนถึง 3 วัฒนธรรม ซึ่งมีภาษาพูดและวัฒนธรรมแตกต่างกันมาก ฉะนั้น เพลงพื้นบ้านจึงมี 3 กลุ่มตามวัฒนธรรม คือ 1) กลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว 2) กลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย (ญะ) 3) กลุ่มวัฒนธรรมไทยโคราช ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเพลงอีสานหรือกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว

เพลงพื้นบ้านของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว มี 2 ชนิด คือ 1) ลำ 2) เซิ้ง

ก. ลำ หรือ หมอลำ

หมอลำ หรือการลำ เป็นเพลงพื้นบ้านที่นิยมมากในภาคอีสาน ที่มีการฝึกหัดเล่นเป็นคณะและเจ้าภาพจ้างมาแสดง หากพิจารณาธรรมเนียมการเล่น และเนื้อร้อง ทำนองร้องแล้ว อาจจะแบ่งได้ 5 แบบ คือ

1. หมอลำกลอน เป็นการแสดงพื้นบ้าน ที่ตั้งเป็นวง คณะ มีการฝึกฝนร้องจนชำนาญสามารถร้องลำในที่ประชุมชนได้ คณะหนึ่งประกอบด้วย

- หมอลำชาย หญิง 2 คน เป็นอย่างน้อย บางคณะอาจจะมีมากกว่านี้
- ดนตรี มีหมอแคน 1 คน อาจจะมี ซึง หรือพิณ (คล้ายกีตาร์) ด้วย

คณะหมอลำกลอนจะรับจ้างไปแสดงตามงานต่าง ๆ เนื้อหาที่ร้องลำจะเป็นเรื่องเกี่ยวพาราสีกัน ระหว่างหนุ่ม-สาว และใช้โวหารลูกเล่น เพื่อความสนุกสนานของผู้ฟัง ซึ่งนิยมเล่น 3 ทางคือ

1. **ลำโจทย์-ลำแก้ว** คือลำโต้ตอบของหมอลำฝ่ายชาย-หญิง เพื่อลองปัญญาโวหารกัน ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาธรรม การเมือง หรือความรอบรู้ต่าง ๆ

2. **ลำชิงชู้** ประกอบด้วยหมอลำฝ่ายชาย 2 และฝ่ายหญิง 1 ฝ่ายชายจะแสดงฝีมือในการเกี่ยวฝ่ายหญิง ซึ่งไหวพริบกันเพื่อจะให้ฝ่ายหญิงมีใจรักใคร่

3. **ลำเกี่ยว** คือลำเกี่ยวระหว่างหนุ่มสาว โดยนำคำผญาพื้นบ้านมาร้องลำด้วยหากตอนตึก ๆ มักจะร้องลำโวหารเชิงหยาบโลน และผู้ฟังอาจจะมีส่วนในการเล่นด้วย คือร้องเสริมมาจากข้างเวทีเรียกว่า "สอย"

2. **หมอลำพื้น หรือลำเรื่อง** เป็นการลำเรื่องนิทานพื้นบ้าน เช่น เรื่องสินไซ จำปาสีตัน นางผมหมอม ไก่แก้ว ฯลฯ บางครั้งก็อ่านจากหนังสือผูกโบราณ การลำพื้นหรือลำเรื่องนี้โดยทั่วไปไม่มีดนตรี (แคน) ประกอบ ผู้ฟังมุ่งที่จะฟังนิทานที่อ่านเป็นทำนองเสนาะ คือลำนิทานพื้นบ้าน แต่บางครั้งพบว่าหมอลำที่แสดงบนเวที ก็นำทำนองลำพื้นไปลำด้วย เพื่อเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศ หรือผู้ฟังเรียกร้อง

3. **หมอลำหมู่** คือหมอลำที่ปรับปรุงการเล่นเป็นเรื่อง แต่งกายเหมือนลิเก มีฉากประกอบ และมีดนตรี ธรรมเนียมการแสดงได้ปรับปรุงให้มีการเจรจา แสดงท่าพ้อนรำ

4. **หมอลำเพลิน** หมอลำเพลินได้วิวัฒนาการเป็นการแสดงใหม่ โดยมีคณะเล่นเหมือนดนตรีลูกทุ่ง มีการแต่งกายเด่นเป็นทางเครื่อง ใช้แคนเป็นดนตรีหลัก แต่ก็มีเครื่องดนตรีสมัยใหม่เพิ่มเติมอีกมาก ทำนองร้องใช้เพลงหลายแบบ หลายชนิด (หลายลาย) และปรับเนื้อร้องใหม่ โดยหลีกเลี่ยงคำโบราณท้องถิ่น เช่น คณะของบ้านเย็น รากแก่น และคณะของพรศักดิ์ ส่องแสง เป็นต้น

5. **หมอลำผีฟ้า** หรือลำผีฟ้าผีแถน เป็นการลำในพิธีกรรมรักษาโรค โดยปรกติประกอบด้วย หมอแคน หมอลำ และลูกมือหมอลำ ตัวหมอลำเองนั้น ต้องเป็นคนที่มีความรู้ คือต้องขึ้นครูเป็นหมอรักษาโรค และต้องทำพิธีไหว้ครูประจำปี เมื่อลูกหลานผู้ป่วยไปหาหมอรักษา หมอลำจะทำเครื่องบูชา (คาย) มาเชิญผีฟ้ามาช่วยคนป่วย และในเนื้อร้องนั้น จะกล่าวเชิญผีฟ้าให้มารักษาโรคด้วย พิธีลำผีฟ้ามักจะทำตอนกลางคืน

ทำนองลำ หรือ ลาย

ทำนองลำ หรือเรียกตามภาษาถิ่นว่า "ลาย" ที่นิยมกันมี 4 ลายด้วยกัน โดยปรกติแล้ว

หมอลำจะนำมาลำสลับกันไปตามเนื้อร้อง เพื่อก่อให้เกิดความสนุกสนานแก่ผู้ฟัง ในการแสดง หมอลำคั้นหนึ่ง ๆ จะใช้ทำนองทั้ง 4 ลายสลับกันไป ดังตัวอย่าง

1. **ทำนองลำทางสั้น** เป็นทำนองที่แสดงออกถึงอารมณ์เป็นสุข ใช้ร้องเนื้อเต็มไม่มีเอื้อน (ยกเว้นตอนขึ้นโอละหนอ..) วิธีร้องลำจะดำเนินเร็ว ออกเสียงทุกพยางค์สม่ำเสมอโดยตลอด เพียงให้เสียงสูง-ต่ำ ตามทำนอง ดังนี้

ตัวอย่าง (หมอลำ บุญยัง สุภาพ)

โอ... โอละหนอ

ฟังเด้อแป้น ปากหนา ๆ แบน ๆ

แนนน้องขอเกี่ยว   อยากรขอเกี่ยวกล่อมฝัน   (แนน-สายเกี่ยวกันเมื่อปางก่อน)

พันเมื่อบ่หาย   มักฮูปอ้ายหวังจ้อใจจด   (มักฮูป-ชอบหุ่น, รักรูปร่าง)

คือพระบดเขาเขียน   รูปพิมพ์ีในเจ็ย   (พระบด-รูปเขียนในผ้า/เจ็ย-กระดาษ)

ฯลฯ

2. **ทำนองลำทางยาว** ทำนองลำทางยาวเป็นทำนองที่แสดงออกถึงอารมณ์โศกเศร้า มีการเอื้อนยาว จังหวะลีลาค่อนข้างช้า และหมอลำเองมักจะใช้ลูกเล่น เช่น เล่นลูกคอ เล่นเสียง ซึ่งต่างกับลำทางสั้น ที่เน้นการชัดถ้อยชัดคำของเนื้อร้อง

ตัวอย่าง “ลมพานต้องหวนป่าเข้าถอก” โดยหมอลำ บุญยัง สุภาพ

โอย.....

วาสนาบาคาตได้ ลินอนให้ใส่แต่หมอน ชาวพอน ๆ ...นา   (ลี-จะ)

โอย ละ พี่ชายเอย

เดือนสิบเอ็ดลมต้อง เดือนสิบสองลมป็น

คิดกระสันฮอดซู้ คณิงไ้อี้อ่าวหา   (คิด-คิด/ฮอดซู้-ถึงซู้รัก/คณิง-คำนึง)

ลมพานต้องหวนป่าเข้าถอก   (อ่าว-คิดถึง/เข้าถอก-ข้าวออกรวง)

ผักพ่องเป็นดัวตามตัยระหว่างหนอง   (พ่อง-บ้าง/ดัว-เป็นพวง/ตัย-คู)

หมองใจกลันกระสันแดงอยู่กลางท่ง   (ท่ง-ทุ่ง/กระสันแดง-ใจกระสัน)

ผมปงเอย ดัดกุดคู้ดอกเป็นคลื่นจั่งทะเล   (จั่ง-อย่าง)

หัวใจเวทิววันลัม ลมตีดังวี ๆ   (เวทิว-ว้าวุ่น, วาบหิว)

มีแต่หนาวจ้อย ๆ คอยจ้องส่องแต่ซาน..เอย..นา   (ส่อง-มองดู/ซาน-ชาย, रिम)

โอ ละ พี่ชายเอย

เห็นว่าลมพานต้องหวนป่าเข้าถอก   (เห็น-เขา)

ผักพ่องเป็นดอกดัวคอยจ้องส่องแต่ซาน

ลมพานผู้ชูใบโยกกิ่งไผ่ (ผู้-โยก)
 เข้าใส่เหลืองแก่กล้วยเข้าดอปทุมเจ้าแกมวอย (เข้าใส่-ข้าวไร่/เข้าดอ-ข้าวเบา)
 สวยมาพอพานนี้กะทาชั้นปวดอยากต่อ โอยเดนอ.. (ปทุม-ปองกลาง/สวย-สาย)
 ฯลฯ

3. ทำนองลำเตี้ย เป็นทำนองสมัยใหม่ เทียบได้กับเพลงร่ำวงของภาคกลาง ขณะลำจะร้องเนื้อเต็มไม่ต้องเอื้อน ลำเตี้ยมี 4 ทำนอง คือ

1. เตี้ยไซง ตัวอย่างเช่น

ลา ลา ก่อนเต้อ	ขอให้เธอจงมีรักใหม่
ชาตินี้ขอเป็นขวัญตา	ชาติหน้าขอเป็นขวัญใจ
ชาตินี้แลชาติใด ๆ	ขอให้ได้เคียงคู่กับเธอ

2. เตี้ยพม่า เตี้ยพม่าเป็นสำเนียงภาคกลาง ปรับปรุงจากเพลงพม่ารำชวาน

3. เตี้ยธรรมดา เป็นสำเนียงเดิมของท้องถิ่น และเป็นรูปแบบเตี้ยของอีสานโดยตรง

4. เตี้ยหัวโนนตาล เป็นสำเนียงเตี้ยอีสานโดยตรงเช่นเดียวกัน

ตัวอย่าง “เตี้ยสาวบ้านเต้” (เป็นเพลงเตี้ยพื้นบ้าน ในเขต จ.อุบลฯ ศรีสะเกษ ภายหลังนำมาอัดแผ่นเสียงเผยแพร่ ได้ปรับสำนวนภาษาถิ่นบางส่วน)

สายัญห้ตะวันแล้ว ๆ	สาวบ้านเต้ซึ่รักยาน	(รักยาน-จักรยาน)
ซึ่ไปทุกถิ่นทุกฐาน (ซ้า)	ซึ่รักยานไปกับฉันใหม่เธอ	
เสียใจบ้านอยู่ไกลไปหน่อย	เห็นกล้วยอ้อยมีแต่ป่าสอนลอน	(สอนลอน-สลอน)
ซึ่ไปจนหัวเข่าเหนื่อยอ่อน	เป็นแต่ป่าสอนลอนเมืองเกษตรสมบูรณ์	
จากไปเมื่อวันที่ห้า	วันที่ห้าเดือนกันยายน	
พอสอสองสี่เก้าเก้า	เจ้าล่องหลายเต้อ	(ล่อง-จะหยิ่ง)
เฮ็ดเซอเลอคือกระดิ่งฝัดข้าว	เจ้าล่องหลายแห่ม	(เฮ็ด-ท่า/เซอเลอ-ลุ่มลุ่ม)
สาวบ้านเต้ซึ่รักยาน		
จดหมายไปสองฉบับ	ได้ฮับหรือเปล่าคนดี	(ฉบับ-ฉบับ)
จากไปสะหวิ่ววิ	จากไปสะหวิ่ววิ	(สะหวิ่ววิ-ลิป ๆ)
หากบุญเฮามี	คงจะได้เจอกัน	
หากบุญเฮามี	คงลี้ได้เซยชม	

4. ทำนองลำเพลิน เป็นทำนองสนุกสนานครึกครื้น มีทั้งตอนที่เป็นจังหวะสี่ลาซ้า เรียกว่าตอน “เปิดผ้ากั๊ง” และตอนที่มีจังหวะเร็วเป็นตอน “พ็อน” หรือ “ตอนเดินกลอน” เครื่องดนตรี แคน พิณ (ซึง) และเครื่องให้จังหวะ จะเล่นให้จังหวะเร็วตามทำนองเดินกลอนอย่างสนุกสนาน

ตัวอย่าง “ลำเพลินเจริญใจ ชับไสอเมริกา” เป็นเพลงที่กลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยได้ประพันธ์ ร้องลำกันเมื่อสมัยสงครามเวียดนามต่อต้านการตั้งฐานทัพอเมริกาในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2516-2519

พอแต่เปิดผ้าฆ่ากัน	ก็เห็นฝรั่งนั่งอยู่เต็มเมือง	(กั๊ง-กั๊ง)
เห็นแล้วเคืองในใจ	มาช้อยกันไล่มันแหล่	(ช้อย-ช้วย)
ประชาอุกอั้งอัน	อเมริกันมันกดขี่	(อุกอั้ง-กั๊ดกั๊ด)
เบิ่งเอาตีแม่ป่า	มันมาปล้นแผ่นดินไทย	(เบิ่ง-ตุ/ตี-ซี, ซี)
แผ่นดินทองของน้องพี่	ทรัพย์สินมีมากล้น	
พวกมันปล้นแบ่งกัน	แบ่งกันกับชนชั้นผู้ปกครองผู้ผูกขาด	
ผู้มีอำนาจล้นฟ้า	นับหน้าได้บักคน	(จัก-กั๊คน)
พวกมันกินกันโจ้นโจ้น	โจ้นโจ้นประชาชนได้ยับ	(โจ้น ๆ-โต้ง ๆ)
ได้ยับพี่น้อง	เฮลิต้องไล่มันไป	(เฮา-เรา/ลี-จะ)
(เดินกลอน) เหลียว เห็นหน้าบักดั่งโมโตใหญ่	ไล่มันไปให้พ้นพวกมันปล้นชาติประชา	(ดั่งโม-จมุ๊กใหญ่)
เฮา อย่าช้า อย่าช้า	ให้มาร่วมแรงกัน	(โต-ตัว)
สามัคคีฟาดฟัน	สู้กับมันไม่มีย่าน (ช้า)	(ย่าน-กลัว)

ฯลฯ

ข. เช็งหรือลำเซ็ง

ความหมายของคำว่า “เซ็ง” 1) หมายถึงการพื่อนรำ เช่น เซ็งกระต๊อบ 2) ทำนอง เพลงชนิดหนึ่ง เรียก ลำเซ็ง โดยทั่วไปเพลงเซ็งนั้นเป็นเพลงสนุกสนาน ส่วนใหญ่จะเป็น กระบวนแห่พื่อนรำกันไป มีต้นเสียงร้องนำ ซึ่งนิยมต้นกลอนสด ผู้ที่อยู่ในกระบวนแห่จะเป็น ลูกคู่ร้องรับ

เซ็งทั่วไปมี 3 แบบ คือ 1) เซ็งบั้งไฟ 2) เซ็งเต้านางแมว 3) เซ็งเต้านางดั่ง การเซ็งนี้ มักจะเป็นกลุ่มย่อย ๆ ที่ตั้งกระบวนไปเพื่อขอปัจจัย ข้าวของ ไปร่วมทำบุญที่วัด เซ็งที่รู้จักกัน มาก คือเซ็งบั้งไฟ คือ การพื่อนรำนำกระบวนแห่บั้งไฟ หรืออาจจะมีการย่อย ๆ เซ็ง (พื่อนรำ) ไปตามกลุ่มบุคคลที่มาชมงานเพื่อขอปัจจัยทำบุญก็มี ส่วนเนื้อร้องเซ็งนั้น มักจะมีความหมายเชิง หยาบไล่น้ำ

ตัวอย่าง “เซ็งสอนหลักธรรม” (ตัดความบางตอน)

...องค์พุทโธเพื่อนำจั้งซี	ไฟซีถี้เกิดเป็นปลาหลด	เพิ่น-เขา/จั้งซี-อย่างนี้/ ซีถี้-ตระหนี่
เกิดมาอดกินหยังบ่ได้	ของใหญ่ ๆ แม่นบ่ได้กิน	หยัง-อะไร

พระมุนินทร์เห็นว่าขึ้นดอก	ข้อยสืบอกให้เจ้ารู้คลอง	ชั้น-นั้น/ข้อย-ฉัน/ลี-จะ
รู้ทำนองทรัพย์สินภายนอก	เพิ่นนั้นบอกให้กินให้ทาน	/คลอง-ธรรมนิยม
สร้างสะพานผลาไปหน้า	ขึ้นชั้นฟ้าสวรรค์นิพพาน	
ข้ามสงสารไปถึงที่แล้ว	คือเมืองแก้วสนุกสบาย	
บ่เวียนตายคืนมาจักเทื่อ	เจ้ารู้เมื่อไปแล้วหนอหนา	เทื่อ-ครั้ง, ที/เมื่อ-ไป, กลับไป
รู้หนทางขึ้นเมื่อเมืองฟ้า	... ฯลฯ...	

5. นิทานหรือเรื่องเล่า

นิทาน หมายถึงเรื่องราวที่เล่าสืบทอดกันมา จากปากต่อปาก ผ่านคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไปไม่รู้จบ จนถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม นิทานอาจจะเรียกว่า นิทานพื้นบ้านบ้าง นิทานชาวบ้านบ้าง

ความสำคัญของนิทานพื้นบ้าน จึงอยู่ที่เป็นเรื่องที่เล่าสืบทอดกันมาด้วยปากต่อปาก (ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร) ไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้แต่ง หรือต้นตอผู้เล่าครั้งแรก เรื่องราวของนิทานจะแพร่กระจายอยู่ในสังคม ภายหลังอาจจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และประพันธ์เป็นเรื่องราวด้วยฉันทลักษณ์ท้องถิ่น โคลงสาร (หรือกลอนลำ) กาพย์ (หรือกาพย์เห่)

ฉะนั้น จึงพบว่า นิทานพื้นบ้านภาคอีสานบางเรื่อง ก็ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ท้องถิ่นอีสานอีกด้วย (วรรณกรรมลายลักษณ์) นิทานเรื่องนั้นจึงมีทั้งสำนวนมุขปาฐะและลายลักษณ์ ซึ่งเนื้อหาจะตรงกันส่วนใหญ่ แต่อาจจะมีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้าง

นิทานพื้นบ้านภาคอีสาน แบ่งตามเนื้อหาจะมี 7 ประเภท คือ

1. **นิทานมหัศจรรย์** คือนิทานเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือนิทานประโลมโลก ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) จำปาสีตัน กาละเกด
2. **นิทานวีรบุรุษ** คือนิทานที่มีโครงเรื่องตามแนวปาฏิหาริย์ แต่ได้กล่าวถึงชื่อบุคคลในประวัติศาสตร์ หรือบุคคลที่เป็นวีรบุรุษประจำเผ่าพันธุ์ ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่อง ชุนบูนวม (ชุนบรมราชาธิราช)
3. **นิทานประจำถิ่น** คือนิทานที่อธิบายความเป็นมาของท้องถิ่น แม้โครงเรื่องจะเป็นแนวปาฏิหาริย์ แต่ปรากฏชื่อสถานที่ในท้องถิ่นจริง ๆ หรือมีโบราณสถานจริง เช่น เรื่องก่องข้าวน้อย (หรือก่องข้าวน้อยฆ่าแม่) เรื่องท้าวปาจิต-นางอรพิม หรือบางเรื่องถ่ายโอนมาจากวรรณคดีแต่นำมาผูกโยงกับชื่อสถานที่ประจำถิ่น เช่น เรื่องอุสาบารส ท้าวคัชฌาม เป็นต้น
4. **นิทานอธิบายเหตุ** คือนิทานที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ รูปร่างสัตว์ พิธีกรรม

ต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะตอบข้อสงสัยต่าง ๆ เช่น ทำไมข้าวเมล็ดเล็ก ทำไมชาวกูย (ส่วย) ไม่มีตัวหนังสือ หรือทำไมกระดองเต่าจึงแตก หรือทำไมจะเข้จึงไม่มีลิ้น ฯลฯ

5. นิทานเทพนิยาย หรือนิทานเทพปกรณัม คือนิทานที่อธิบายความเป็นมาของโลกและจักรวาล (ตามทัศนะและความเชื่อของไทย) โดยอิงอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เรื่องเมขลา รามสูร (เมขลา ล่อแก้ว รามสูร ขวางขวาง) ตำนานปู่สังกะสาย่าสังกะสีสร้างโลก เป็นต้น

6. นิทานคติธรรม คือนิทานที่อิงอยู่กับหลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือนิทานที่สอนใจ โดยปรับปรุงจากชาดก หรือนิทานคติอื่น ๆ ที่มุ่งสอนใจสอนความประพฤติ เช่น เรื่องนางปาดาลา นางทาสีกับพระพุทธรเจ้า จะแกล่าเปิว (หมาจิ้งจอก) ฯลฯ

7. นิทานมุขตลก คือนิทานที่มุ่งสร้างความขำขันแก่ผู้ฟัง เป็นนิทานสั้น ๆ ตอนเดียวจบหรือสองตอนจบ ซึ่งอาจจะเสนอมุขตลกในทำนอง 1) คนปัญญาโง่ (ศรีธรรมาชญา) 2) คนขี้เกียจได้ดี 3) นักบวช (ไม่เคร่งครัดในศีลวินัยหรือไม่ประสีประสาเรื่องเพศ) 4) มุขตลกเรื่องเพศ เช่น ในภาคอีสานเรียกว่า นิทานก้อม นิทานโตงโตย 5) เรื่องไม้ ฯลฯ

5.1 นิทานมหัศจรรย์ภาคอีสาน

นิทานมหัศจรรย์ในภาคอีสาน มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกับนิทานพื้นบ้านภาคอื่น ๆ แต่หากศึกษาโดยละเอียดจะพบว่า นิทานมหัศจรรย์ภาคอีสานจำนวนมาก มีเนื้อเรื่องตรงกับนิทานภาคเหนือมาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุว่า ภาคเหนือและภาคอีสานมีความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมในสมัยอดีต นับตั้งแต่ภาคเหนือยังเป็นอาณาจักรล้านนาไทย (มีส่วนการปกครองอิสระ) และอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) ได้มีความสัมพันธ์กันทางด้านประวัติศาสตร์ และการสืบทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ส่วนภาคอีสานนั้นได้สืบทอดวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงจากล้านช้างอย่างใกล้ชิดในสมัยอดีต (วรรณกรรม ตัวอักษร และจารีตประเพณี) ก่อนที่จะรับวัฒนธรรมการเขียนหนังสือจากภาคกลาง ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ นิทานพื้นบ้านภาคเหนือและภาคอีสานจึงมีการแพร่กระจายและถ่ายโอนซึ่งกันและกัน จึงพบว่านิทานมหัศจรรย์ทั้งสองภาคมีตรงกันจำนวนมากดังกล่าว ตัวอย่าง

- กาละเกด	- กำพร้าผีน้อย	- ไก่แก้วหอมฮู
- ชุนทิงชุนเทือง	- ชูลูนางอ้าว	- จำปาสี่ต้น
- เจ็ดคะนง	- ท้าวกำกาดำ	- ท้าวคันทนาม(ท้าวคันทนาม)
- ผาแดงนางไอ่	- ท้าวสีหน (พระสุทนต์-มโนห์รา)	- ท้าวโสวัตร
- ท้าวหมาหยูย	- ท้าวหุดสามะเปา (คล้ายเรื่องท้าวแสนปม)	
- นางแดงอ่อน	- นางผมหอม	- บัวฮอมบัวฮองบัวเขียว
- ปากแตกปลาสมอ	- พระลักพระลาม	- ลิ่นทอง

- ลินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) - สุพรหมโมกขา - สุริยวงศ์
  - อินทปัตถา - สุวรรณสังข์กุมาร (สังข์ทอง) - หน้าผากไกลกระด้น
- ฯลฯ

ลินไซ (สังข์ศิลป์ชัย)

เรื่องลินไซเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากในภาคอีสาน หมอลำนิยมนำมาเล่นเสมอ ๆ ภายหลังมีการประพันธ์เป็นโคลงสาร และถือกันว่าเป็นสำนวนที่ดีเยี่ยมเรื่องหนึ่ง

เรื่องลินไซนี้ปรากฏเรื่องอยู่ในนิทานปัญญาสชาดก เรียกชื่อว่า "สังข์ศิลป์ชัย" ฉะนั้นจึงเป็นนิทานที่แพร่กระจายอย่างกว้างขวางในทุกภาค และมีสำนวนเล่า (มุขปาฐะ) หลายสำนวน และมีสำนวนลายลักษณ์ในภาคต่าง ๆ หลายสำนวน เช่น ภาคกลางเรียกว่า "กลอนสวดเรื่องสังข์ศิลป์ชัย" ภาคเหนือมีสำนวนคำวอเรียกว่า "สังข์สิงห์อนุชัย" ส่วนภาคอีสานเรียกชื่อว่า "ลินไซ" นิทานเรื่องสังข์ศิลป์ชัยที่แพร่กระจายไปในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยนั้น มีโครงเรื่องหลักตรงกัน แต่โครงเรื่องย่อย และชื่อตัวละคร ชื่อบ้านนามเมืองแตกต่างกันไป ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของนิทานพื้นบ้าน ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่องลินไซของภาคอีสาน ดังนี้

ท้าวสุทนต์ครองเมืองปัญจาล มีมเหสีชื่อนางจันทาเทวี พระชนนีของท้าวสุทนต์ชื่อว่านางสุมณฑา ถูกยักษ์ลักพาไปเป็นชายาอยู่ที่เมืองยักษ์ ท้าวสุทนต์ได้ออกติดตามน้องสาวไปถึงเมืองจำปา และได้ติดตามเจ็ดของเศรษฐีเป็นชายา ภายหลังจึงพาชายาทั้งเจ็ดกลับเมือง อยู่มาไม่นานพระชายาทั้งเจ็ดและพระมเหสีตั้งครรภ์ ประสูติออกมาเป็นโอรสทุกพระองค์ พระมเหสีคือนางจันทาเทวีประสูติโอรสเป็นราชสีห์ชื่อว่า "สีโห" ส่วนพระชายาองค์สุดท้ายประสูติโอรสชื่อว่า "ลินไซ" (ศิลป์ชัย) และมีสังข์เป็นอาวุธติดมือมาพร้อมกับประสูติ หมอหุสา (โหรา) ทำนายว่าพระโอรสลินไซมีบุญญาธิการมาก สามารถปราบยักษ์และศัตรูได้ทั่วจักรวาล พี่สาวทั้งหกอิจฉานางน้องสาวมาก จึงติดสินบนหมอหุสาให้ทำนายเท็จกราบทูลท้าวสุทนต์ ท้าวสุทนต์จึงจำยอมต้องขับไล่นางและโอรสลินไซออกจากเมือง เพราะหมอหุสาทูลว่าพระโอรสจะนำความวิบัติมาสู่บ้านเมือง ท้าวสีโหโอรสมเหสีจันทาเทวีขอติดตามลินไซไปด้วย

มารดาลินไซพร้อมด้วยท้าวสีโหและลินไซก็เดินป่าพเนจรไป พระอินทร์ทราบเรื่องจึงมาเนรมิตกระท่อมให้แม่ลูกอาศัยอยู่ ทกกุมารเจริญวัยได้เสด็จประพาสป่ามาพบกระท่อมของลินไซและมารดา ลินไซได้แสดงอภินิหารให้กุมารทั้งหกชม วันหนึ่งกุมารทั้งหกอยากอวดอิทธิฤทธิ์ให้บิดาชม จึงมาติดสินบนให้ลินไซเรียกสัตว์เข้าเมือง พระบิดาเห็นดังนั้นจึงคิดว่าพระกุมารมีอิทธิฤทธิ์สามารถเรียกสัตว์ป่าได้จริง ๆ พระบิดาจึงสั่งให้กุมารทั้งหกไปติดตามหานางสุมณฑาที่ถูกยักษ์ลักพาไป พระกุมารทั้งหกจึงมาอ่อนน้อมให้ลินไซช่วยเหลือไปตามพระเจ้าอา พระมารดา

ไม่ยากให้สินไชไป แต่สินไชได้รับรองกับพระมารดาว่าตนเองมีอิทธิฤทธิ์ มีทั้งสังข์ และท้าวสีโท ที่จะช่วยขจัดภัยพิบัติทั้งปวง พระมารดาจึงยินยอมให้ไปกับกุมารทั้งหก เมื่อกองโยธาไปถึงฝั่งมหาสมุทรสินไชจึงให้กองโยธาและกุมารทั้งหกตั้งทัพคอยอยู่ที่ฝั่งน้ำ ตนและสีโหจะไปยังเมืองยักษ์ติดตามนางสุมณฑาเอง สินไชก็ขี่ท้าวสีโหเหาะไปจนถึงเมืองยักษ์ ได้พบนางสุมณฑาเล่าเรื่องของตนให้ฟัง นางสุมณฑาก็ยินดีแต่นางเองก็ห่วงพระธิดาชื่อว่านางสุดาจันทร์ ที่ตกเป็นชายาท้าววิรุณนาค เพราะยักษ์ผู้เป็นบิดาเสียพนันสกากับท้าววิรุณนาค เมื่อยักษ์ผู้เป็นสามีนางสุมณฑาเข้าเมืองทราบว่ามีมนุษย์อยู่ในปราสาท จึงตามหาจนพบสินไช ทั้งสองรบกันด้วยศาสตรศิลป์ต่าง ๆ นานา ในที่สุดสินไชก็ฆ่ายักษ์ได้ และไปเมืองนาคเล่นสากพนันเอาเมืองกับท้าววิรุณนาค ท้าววิรุณนาคแพ้ยอมยกเมืองให้ แต่ไม่ยอมให้นางสุดาจันทร์ ทั้งสองจึงรบกันสินไชชิงนางไปได้ จึงพานางสุดาจันทร์และนางสุมณฑากลับมายังฝั่งมหาสมุทรที่กุมารตั้งทัพคอยอยู่ กุมารทั้งหกดีพระทัยมาก แต่ไม่รู้จะไปทูลพระบิดาอย่างไรดี จึงหาอุบายฆ่าสินไช เมื่อได้โอกาสจึงผลักสินไชตกเหวพร้อมกับสีโห หกกุมารจึงยกทัพกลับเมืองพานางสุมณฑาและนางสุดาจันทร์เข้าเมือง ระหว่างทางนางสุมณฑาเป็นห่วงสินไชมาก แต่ก็จใจจึงนำผ้าสไบแขวนไว้อธิษฐานว่าหากสินไชยังมีชีวิตอยู่ ขอให้นางได้พบผ้าผืนนี้อีก

หกกุมารยกทัพกลับถึงเมือง ท้าวฤๅษราชบิดาทรงดีพระทัยมาก ที่หกกุมารมีอิทธิฤทธิ์ปราบยักษ์ปราบนาคได้สำเร็จ จึงจัดงานเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่ ส่วนนางสุมณฑาและนางสุดาจันทร์ไม่กล้าจะทูลความจริง เพราะคิดว่าสินไชคงสิ้นชีวิตแล้ว วันหนึ่งพ่อค้าสำเภาได้พบผ้าสไบซึ่งเป็นผ้าของกษัตริย์ จึงนำมาถวายท้าวฤๅษราช นางสุมณฑาเห็นผ้าของตนที่อธิษฐานไว้ทราบว่าเป็นพระสินไชยังมีชีวิตอยู่ จึงเล่าเรื่องทั้งหมดให้ท้าวฤๅษราชฟัง ท้าวฤๅษราชจึงจัดงานฉลองพระนครเจ็ดวันเจ็ดคืน เพื่ออุบายให้ท้าวสินไชมาเที่ยวงานเฉลิมฉลอง และให้นางสุมณฑาคอยติดตามดูคนมาเที่ยวงานเพื่อตามหาสินไช ฝ่ายสินไชเมื่อถูกผลักตกเหวร้อนถึงพระอินทร์ ๆ มาช่วยชุบชีวิตแล้วให้กลับไปอยู่กับพระมารดาตามเดิม เมื่อมีงานฉลองพระนครก็ไปเดินเที่ยว นางสุมณฑาพบเข้าจึงให้เข้าเฝ้าท้าวฤๅษราช ๆ สอบถามความจริงจึงสั่งให้ประหารชีวิตหมอมุสา และขับไล่พระกุมารทั้งหกและพระชายาทั้งหกไปอยู่เมืองจำปา ท้าวฤๅษราชก็แต่งราชรถไปรับพระชายาและสินไชเข้าเมือง ส่วนนางสุดาจันทร์ท้าววิรุณนาคมาขอไปเป็นชายาเหมือนเดิม ท้าวสินไชก็ได้ครองราชย์ปกครองราชรัฐอยู่ในเทศพิธราชธรรม ฯลฯ (เรื่องเล่าสินไช ลำานวนอื่น ๆ อาจจะแตกต่างกันไปบ้าง)

จำปาสัตัน

เรื่องจำปาสัตันเป็นนิทานเด่นเรื่องหนึ่งของภาคอีสาน และเป็นเรื่องที่มีอยู่ทุกภาค

ทั้งภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้ แต่ในภาคอื่น ๆ นิทานเรื่องจำปาสี่ต้นนิยมเล่ากันไม่แพร่หลายมากนัก

เมืองจ๊กซิ่นมีเจ้าเมืองปกครองเจริญรุ่งเรือง มีพ่อค้าพาณิชไปมาค้าขาย อยู่ต่อมามีพญาฮุ้ง (เหยี่ยวรุ่ง) มาจับผู้คนในเมืองกินทุกวัน เจ้าเมืองไม่อาจจะต่อกรกับพญาฮุ้งได้ ผู้วิเศษอาสาต่อกรกับพญาฮุ้งก็ถูกจับกินหมด เจ้าเมืองจึงนำพระธิดาชื่อนางปทุมมาซ่อนไว้ในกลองยักษ์กลางเมือง พญาฮุ้งก็มาจับผู้คนกินจนกลายเป็นเมืองร้าง ประชาชนที่เหลืออยู่ต่างก็หนีไปอยู่เมืองอื่น

ท้าวจูละนะครองเมืองปัญจานครได้ประพาสนางคำลัดตัว หลงเข้ามาถึงเมืองร้าง จึงพาเสนาสำรวจบ้านเมืองพบกลองใบใหญ่อยู่กลางเมือง จึงใช้ไม้ตีกลองเพื่อจะเป็นสัญญาณให้รู้ว่ามีคนมา ครั้นตีกลองได้ยินเสียงหญิงสาวร้องอยู่ในกลอง จึงใช้พระขรรค์แหวกผนังหน้ากลองพบนางปทุมมา จึงนำออกมาถามไถ่ได้ความว่า พญาฮุ้งจะมากินคนเมื่อได้ยินเสียงกลอง พระบิดานำนางมาไว้ในกลองเพราะโหรได้ทำนายว่า จะมีผู้วิเศษมาปราบพญาฮุ้งได้ เมื่อพญาฮุ้งบินมาท้าวจูละนะก็ฆ่าตายต่อหน้านางปทุมมา (บางสำนวนว่าชื่อ นางคำกลอง)

ท้าวจูละนะจึงรับนางปทุมมาเป็นชายนางกลับเมืองปัญจานคร ท้าวจูละนะมีมเหสีฝ่ายขวาก่อนแล้ว ชื่อว่านางอัคคี มีมเหสีทั้งสองก็รักใคร่ปรองดองกันดี ครั้นเมื่อนางปทุมมาตั้งครรภ์ฝันว่าพระอินทร์เอาแก้วมาให้ 4 ดวง โหรทำนายว่าจะได้โอรสมีบุญบารมีมาก นางอัคคีก็อิจฉาเพราะนางยังไม่มีโอรสเลย แต่กระนั้นก็ตามนางอัคคียังทำดีต่อนางปทุมมาเสมอต้นเสมอปลาย ครั้นเมื่อนางปทุมมาจะประสูติโอรส นางอัคคีก็อุบายเอาผ้าปิดหูปิดตานางปทุมมา โดยอ้างว่าเป็นพระราชประเพณีของเมืองปัญจานคร นางก็เอาลูกสุนัขมาเปลี่ยนลูกนางปทุมมา แล้วให้นางทาสีนำกุมารทั้งสองไปลอยแพทิ้งน้ำไป เมื่อท้าวจูละนะทราบที่นางปทุมมาคลอดบุตรเป็นสุนัขก็โกรธ กล่าวหานางสมสู่กับสุนัข จึงขับไล่ไปจากเมือง นางปทุมมาก็อุ้มลูกสุนัขโดยเข้าใจว่าเป็นบุตรของตน ไปอาศัยอยู่กับหญิงม่าย หญิงม่ายเป็นคนใจร้ายใช้นางปทุมมาจนซุบซอม

กล่าวถึงกุมารทั้งสองนั้น แผลลอยไปติดอยู่ที่บ้านตายาย ตายายเห็นเป็นกุมารหน้าตาดี จึงเลี้ยงไว้ด้วยความเอ็นดู ความทราบถึงนางอัคคีว่ากุมารทั้งสองยังไม่ตาย จึงใช้นางทาสีนำอาหารใส่ยาพิษมาให้กุมาร ตายายกลับจากนาเห็นกุมารทั้งสองนอนตายกอดกันกลม ก็โศกเศร้าสงสาร จึงนำไปฝังเรียงกันไว้ทั้ง 4 ศพ ไม่นานก็เกิดเป็นต้นจำปาสี่ต้น ตายายดีใจที่ยังเห็นหลานทั้งสองมีชีวิตอยู่ ตายายหมั่นรดน้ำพรวนดินต้นจำปาจนงอกงาม นางอัคคีทราบความอีกจึงสั่งให้เสนามาโค่นต้นจำปานำไปทิ้งน้ำเสีย ต้นจำปาลอยน้ำไปติดอยู่หน้าอาศรมฤาษี ฤาษีใช้มีดตัดต้นจำปาเห็นมีเลือดออก จึงรู้ว่าไม่ใช่ต้นจำปาทั่วไป พระฤาษีจึงเสกให้เป็นคนเหมือนเดิม ส่วนเจ้าคนเล็กนิ้วขาดเพราะพระฤาษีตัดตอนเป็นต้นจำปา พระฤาษีจึงต้อนิ้วเพชรให้ นิ้วเพชรนี้มีอิทธิฤทธิ์

สามารถซึ่งเป็นซี้ตายได้ตั้งใจปรารถนา พระฤาษีตั้งชื่อให้ว่า จำปาทอง จำปาเงิน จำปานิล และคนเล็กชื่อเจ้านล

พระอินทร์ทราบว่ นางปทุมมาได้รับความลำบากมาก จึงปลอมเป็นซี้ปะขาวเล่าเรื่องให้กุมารทั้งสี่ฟัง กุมารทั้งสี่จึงขอลาพระฤาษีติดตามมารดา ระหว่างทางเดินเข้าเมืองยักระ เจ้านลได้ใช้นิ้วเพชรปราบยักษ์ และซุขชีวิตยักษ์จนยักษ์ยกเมืองให้และยกธิดาให้ เจ้านลก็ให้พี่ ๆ ได้ครองเมือง ได้พระธิดาเป็นชายาทั้ง 3 เมืองที่ผ่านมา แต่ก็อยู่คนละเมือง ไม่นานก็ลาไปติดตามมารดา

พระอินทร์ซี้ปะขาวมาส่งถึงเมืองปัญจานคร และบอกให้สี่กุมารปลอมตัวเป็นยาจกไปอาศัยอยู่กับยายเฒ่าเฝ้าสวน สิบหามารดาจนพบว่าเป็นทาสีซุบผอม เมื่อทราบที่อยู่ของมารดาแล้ว ก็แต่งเครื่องทรงกษัตริย์สั่งให้ยายเฒ่าเฝ้าสวนพาไปพบมารดา เมื่อแม่ลูกพบกันและเล่าเรื่องแต่หนหลังต่างก็โศกาอาดูร สี่กุมารให้ทรัพย์สินตอบแทนยายเฒ่าเฝ้าสวนจำนวนมาก และลงโทษหญิงม่ายใจร้ายที่ทารุณกรรมมารดาอย่างสาสม

เจ้านลยังคิดแค้นนางอัคคีมาก จึงชวนพี่น้องที่สามเหาะไปยังปราสาท แล้วเขียนสารถึงบิดาไว้ที่แท่นบรรทม ให้ส่งตัวนางอัคคีและนางทาสีคนสนิทไปลงโทษ และบอกความจริงทุกประการ ท้าวจุลละนีทราบดังนั้นก็ดีพระทัยที่โอรสทั้งสี่ยังมีชีวิตอยู่ วันรุ่งขึ้นจึงจับตัวนางอัคคีและนางทาสีไปให้สี่กุมารลงโทษ และพระองค์ก็นำราชรถไปรับนางปทุมมา สี่กุมารจึงตัดสินใจลอยแพนางอัคคีและนางทาสีไปในทะเลตามยถากรรม

สี่กุมารก็พาพระมารดาเข้าเมืองพร้อมกับท้าวจุลละนี และให้ไปรับตายายที่เลี้ยงดูตนมาอยู่ในวัง ส่วนพี่ทั้งสามก็ขอลาไปปกครองบ้านเมืองกับพระชายา ส่วนเจ้านลก็ครองเมืองปัญจานครแทนบิดาสืบไป

กาละเกต

กาละเกตเป็นนิทานเรื่องเด่นเรื่องหนึ่งของภาคอีสาน มีสำนวนเล่าแตกต่างกันบ้างในแต่ละจังหวัด แต่โครงเรื่องหลักตรงกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ท้าวกาละเกตเป็นโอรสท้าวสุริยวงศ์เกษมราช กับนางกาละ ครองเมืองพาราณสี ท้าวกาละเกตเกิดมามีม้ามณีกาบเป็นม้าคู่บุญ ซึ่งมีพละนุกาพมาก เหาะได้ พุดได้ วันหนึ่งท้าวกาละเกตเจริญวัยจึงขี่ม้ามณีกาบประพาสป่า เข้าไปยังเมืองท้าวผิมนต์ (ยักระ) ได้พบกับนางมาลีจันทร์ธิดาท้าวผิมนต์ในสวนอุทยาน ท้าวกาละเกตกำบังกายด้วยเวทมนตร์เข้าไปหานางในปราสาท ทั้งสองผูกใจสมัครรักใคร่กัน ท้าวกาละเกตกำบังกายเข้าหานางทุกวัน ชาวทราบถึงท้าวผิมนต์ ท้าวผิมนต์จึงให้ผูกยนต์ (อาวุธลับ) ไว้ที่ประตู เมื่อท้าวกาละเกตเดินผ่านมาผูกยนต์

ตายพร้อมกับม้ามณีกาบ ก่อนสิ้นใจท้าวกาละเกตขอร้องให้นางมาลีจันทร์นำศพของตนลอยแพไปพร้อมกับม้ามณีกาบ ท้าวสุบรรณบินผ่านมาพบศพลอยแพอยู่เห็นเป็นผู้มีบุญบารมี จึงนำไปยังอาศรมพระฤๅษี ร้อนถึงพระอินทร์ ๆ จึงลงมาบอกมณต์ พระฤๅษีชุบชีวิตให้ท้าวกาละเกตและม้ามณีกาบ พร้อมทั้งมอบพระขรรค์และศรศิลป์ให้เป็นอาวุธคู่มือด้วย ท้าวกาละเกตคิดถึงนางมาลีจันทร์จึงขี่ม้ามณีกาบไปหานางและเล่าเรื่องให้ฟัง ท้าวกาละเกตจึงแสร้งมิตนเป็นมัลลย์ประดับเกศนางมาลีจันทร์ ทั้งสองจึงอยู่ร่วมกันโดยไม่มีผู้ใดทราบ ท้าวกาละเกตยังแค้นใจท้าวฝิ่นนตมาก จึงปรากฏตัวรบกับท้าวฝิ่นนต และฆ่าท้าวฝิ่นนตกับบริวารยักษ์จนหมด เมื่อเห็นนางมาลีจันทร์โศกเศร้ามาก จึงแผลงศรศิลป์ชุบชีวิตยักษ์ ท้าวฝิ่นนตเกรงกลัวมากจึงยกเมืองยกธิดาให้ท้าวกาละเกต ท้าวกาละเกตพำนักอยู่ไม่นาน จึงพานางมาลีจันทร์กลับกรุงพาราณสี

ระหว่างเดินทางพบยักษ์ได้ฆ่ายักษ์และชุบชีวิตให้ใหม่ พร้อมทั้งสอนให้ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม เดินทางต่อไปท้าวกาละเกตถูกนางกนิริสามพี่น้องลักพาไป และทำเสน่ห์จนท้าวกาละเกตหลงใหลจนลืมนางมาลีจันทร์ ม้ามณีกาบจึงให้นางมาลีจันทร์คอยท้าวกาละเกตอยู่ที่เดิม ตนจะออกติดตามท้าวกาละเกต แต่หลงทางกลับมาหานางไม่พบ นางมาลีจันทร์ร้องไห้โศกเศร้าอยู่ผู้เดียว ร้อนถึงท้าวอิศูรย์ ๆ จึงมารับนางไปอยู่ด้วย

ม้ามณีกาบติดตามไปถึงอาศรมฤๅษีผู้เป็นบิดานางกนิริสามพี่น้อง วันหนึ่งนางกนิริมาเยี่ยมบิดาได้เล่าเรื่องท้าวกาละเกตให้ฤๅษีฟัง ม้ามณีกาบทราบเรื่องจึงไปหาท้าวกาละเกต ทั้งสองพากันออกติดตามนางมาลีจันทร์ จนถึงเมืองท้าวอิศูรย์ ได้พบนางมาลีจันทร์ ท้าวอิศูรย์ก็ประทานนางให้ท้าวกาละเกต ทั้งสามลาท้าวอิศูรย์เดินทางกลับเมือง

ระหว่างทางท้าวกาละเกตได้ปราบยักษ์ นาค เมืองต่าง ๆ และสั่งสอนให้ยักษ์เหล่านั้นประพฤติตนอยู่ในศีลในคลอง (คลองธรรม) รวมทั้งเมืองครุฑท้าวกาละเกตก็ปราบได้ ท้าวกุมพลได้สร้างพลับพลาประกาศให้เมืองต่าง ๆ ได้แก่ นาค ครุฑ อสุร มาอ่อนน้อม และฟังหลักธรรมสืบประการจากท้าวกาละเกต ท้าวกาละเกตก็พาพหลโยธา อสุร นาค ครุฑ เข้าเมืองพาราณสี ท้าวเกสนูราชพระบิดารับทัพท้าวกาละเกตเข้าเมือง และมอบเมืองให้ท้าวกาละเกตปกครอง บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขทั่วจักรวาล ทั้งอุตรกภูทวีป ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป และบูรพวิเทหทวีป ฯลฯ

5.2 นิทานวีรบุรุษ

ในภาคอีสานมีนิทานวีรบุรุษจำนวนหนึ่งไม่มากนัก และมักจะนำเรื่องมาอธิบายชื่อบ้านนามเมือง และสถานที่สำคัญของท้องถิ่นด้วย เช่น พระยาโคตรบอง ท้าวสู่งหรือเจือง และขุนบุญสม เป็นต้น

ขุนบุญม หรือขุนบรมราชาธิราช

เรื่องขุนบรมนี้เป็นตอนต้นของพงศาวดารล้านช้าง หรือนิทานเรื่องขุนบรม เป็นนิทานวีรบุรุษของคนไทยลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งล้านช้าง (ลาว) และอีสาน เรื่องขุนบรมมีเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้ (เนื้อเรื่องต่อจาก เรื่องพระยาแถนสร้างโลก)

“พระยาแถนสร้างโลก และมีมนุษย์ออกมาจากผลน้ำเต้าปึ้ง เมื่อมีผู้คนมากมาย จึงส่งขุนครุฑขุนครองมาปกครองมนุษย์ แต่ขุนทั้งสอง “สร้างบ้านแปงเมือง สร้างเมืองบรู้ง” ไพร่ค้ำงทุกข์ค้ำงยากไม่ดูแล พระยาแถนจึงเรียกกลับเมืองฟ้า

พระยาแถนจึงส่งขุนบรม (นับว่าเป็นโอรสพระยาแถน) มาปกครอง พร้อมทั้งส่งแถนแต่งและพระพิศณุกรรมมาช่วยสอนให้ประชาชนรู้จักปลูกข้าวพืชพันธุ์ธัญญาหาร สอนทอผ้า และเครื่องใช้ ส่วนขุนบรมลงมาพร้อมทั้งเสนามาตย์ที่ช่วยเหลือในการปกครองดูแลบ้านเมือง ขุนบรมมีเมีย 2 พระองค์ คือ นางเอกแดง และนางยมพาลา ซึ่งตามเสด็จมาจากเมืองพระยาแถนเช่นเดียวกัน

ขุนบรมปกครองฝูงคนจำนวนมาก แต่ก็ไม่เจริญเท่าที่ควร เพราะมีเครื่องเขากาด (ต้นไม้ใหญ่ขึ้นถึงเมืองแถน) ขึ้นปิดบังแสงอาทิตย์ ทำให้โลกมืดมัว ขุนบรมจึงให้เฒ่าเยอเฒ่ายาผู้มีอิทธิฤทธิ์ไปตัดเครื่องเขากาดเสีย เฒ่าทั้งสองตัดอยู่ 3 เดือน 3 วัน ก็ล้มต้นเครื่องเขากาดได้ เฒ่าทั้งสองก็สิ้นชีวิตไปพร้อมกับต้นเครื่องเขากาด หลังจากนั้นมนุษย์ก็ติดต่อกับเมืองฟ้า เมืองพระยาแถนไม่ได้ มนุษย์โลกเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น เมื่อขุนบรมมาจัดการระเบียบแบบแผนจนไพร่ฟ้าประชาชนอยู่ดีกินดี เมืองที่ขุนบรมมาอยู่ปกครองนี้ชื่อว่า เมืองน่าน้อยอ้อยหนู เมื่อเมืองเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ผู้คนก็เรียกชื่อใหม่ว่า “เมืองแถน” เพราะเหตุว่าพระยาแถนได้มาช่วยเหลือสร้างบ้านแปงเมือง เมืองจึงเจริญรุ่งเรือง ผู้คนประสพสันติสุข

ขุนบรมมีโอรสกับมเหสีทั้งสอง 7 พระองค์ คือ ขุนลอ ยี่ผาลาน สามจูงง ไสผง จัวอินทร์ ลกกกลม และเจ็ดเจือง ขุนบรมก็สั่งสอนให้โอรสทั้งเจ็ดมีความรู้ เสนียดฉลาดในหน้าที่ปกครอง ขจัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน และได้ส่งโอรสไปครองเมืองต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ขุนลอไปครองเมืองชวา คือ เมืองเชียงตุงเชียงทอง หรือ หลวงพระบาง
- 2) ยี่ผาลานไปสร้างเมืองหัวแต คือ เมืองหนองแส
- 3) สามจูงงไปสร้างเมืองแกวช่องบัว (บางฉบับว่าเมืองจูลณี) คือเมืองญวนเหนือ
- 4) ไสผง ไปสร้างเมืองยวนโยนก คืออาณาจักรล้านนาไทย
- 5) จัวอินทร์ ไปสร้างเมืองอโยธยา คือกรุงศรีอยุธยา
- 6) ลกกกลม ไปสร้างเมืองเชียงคตเมืองมอญ บางแห่งว่าเมืองคำเกิด
- 7) เจ็ดเจืองไปสร้างเมืองพวน คือเมืองเชียงขวาง

จากนั้นขุนบรมก็สั่งความพระโอรสทั้งเจ็ดให้อยู่ในทศพิชราชธรรม และห้ามช่วงชิงดินแดนกัน ว่า “เมืองอ้ายไว้แก่อ้าย เมืองน้องไว้แก่น้อง อย่าทำร้ายเบียดเบียนกัน” พร้อมทั้งสาปแช่งลูกหลานที่ไม่อยู่ในโอวาท รัชชิ่งดินแดนผู้คนให้จับหายดังนี้ “ภายหลังผู้ใดอย่าโลภ ตัณหาอิจฉามากและเอาใจปล้ำขังฆ่าไปตกแดน เอาหอกดาบเขนแพนไปตกท่ง แล้วรบแล้วเอาบ้านเอาเมืองกัน ดังนั้น ให้ผู้นั้นวินาศจับหาย ทำอันใดอย่าให้เป็น เช่นอันใดอย่าให้ได้ ปลูกไม้อย่าทันตาย ปลูกหวายอย่าทันล่อน ข้อม่อนอย่าได้รี ปืออย่าให้กว้าง เทียวทางให้ฟ้าผ่า เมื่อปลาให้เสียกิน...”

(สรุปจากพงศาวดารล้านช้าง ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ.2506)

อภิปราย

- 1) เรื่องขุนบรมให้ทัศนะเกี่ยวกับชนชั้นผู้ปกครองว่า เป็นผู้ที่สวรรค์ส่งมาดูแลควบคุมสังคม มีบุญญาธิการสืบเชื้อสายมาจากพระยาแถน มีการกำเนิดต่างกับประชาชนทั่วไปที่ออกมาจากลูกน้ำเต้า
- 2) ให้ทัศนะว่าประเทศชาติในบริเวณเอเชียอาคเนย์นี้ เป็นกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน ภายหลังได้แยกย้ายกันไปอยู่ห่างไกล จึงมีภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างกันไป และชนชั้นผู้ปกครองก็สืบเชื้อสายมาจากแหล่งเดียวกัน คือเป็นลูกหลานของขุนบรมราชาธิราชทั้งสิ้น

5.3 นิทานประจำถิ่น

นิทานประจำถิ่นของภาคอีสานมีจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งนิทานประจำถิ่นที่อธิบายโบราณสถานและนิทานประจำถิ่นที่ถ่ายโอนมาจากวรรณคดี (นำเรื่องจากวรรณคดีมาอธิบายสถานที่และชื่อบ้านนามเมือง) ดังตัวอย่าง

ก่องข้าวน้อย

ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีแม่ลูกยากจนคนหนึ่ง ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ชายทุ่ง มีอาชีพทำนา ลูกชายเจริญวัยรุ่นหนุ่ม ได้ช่วยแม่ทำนาและประกอบสัมมาชีพต่าง ๆ เลี้ยงดูมารดาซึ่งชราภาพมากแล้ว ลูกชายเป็นคนขยันขันแข็งในการทำงาน พยายามที่จะกอบกู้ฐานะของครอบครัว ในฤดูทำนาลูกชายก็ออกไปไถนาตั้งแต่เช้าตามปกติทุกวัน ส่วนแม่เฒ่าก็เตรียมข้าวปลาอาหารไปส่งลูกที่ท้องนาทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งลูกชายก็ออกไปไถนาตามปกติ ส่วนแม่เฒ่าตื่นสายไปหน่อยจึงเตรียมข้าวปลาอาหารช้ากว่าทุกวันลูกชายไถนาอยู่ในนา รู้สึกหิวข้าว แม่ก็ยังไม่ว่าส่งข้าวเหมือนทุกวัน ลูกชายก็ได้แต่คอยด้วยความหิว ก็ยังไม่เห็นแม่มาลักที่ ครั้นเมื่อแม่เฒ่ามาถึงพร้อมกับก่องข้าวที่เคยใส่อาหารมา ด้วยความหิวลูกชายมองเห็นว่าก่องข้าวเล็กนิดเดียว คงไม่พอกิน จึงเกิดโทสะที่คิดว่าแม่นำข้าวมาเพียงนิดหน่อยไม่พอกิน แม่ช่างไม่เห็นใจที่ตนพยายามทำงานเพื่อ

กอบกู้ฐานะของครอบครัว ทั้งความหิวและความโกรธจนลืมตัว หยิบได้ไม้ท่อนหนึ่งตีแม่ แล้ว จึงกินข้าวจนอิ่มแต่ข้าวยังไม่หมดก่อง จึงหวนคิดได้ว่าตนหิวจนตาลาย ได้กระทำให้ร้ายมารดาไป เสียแล้ว จึงรีบมาอุ้มแม่ขึ้นแต่ปรากฏว่าแม่ได้สิ้นใจแล้ว รู้สึกเสียใจที่ตนเองได้ทำร้ายแม่จนถึง ขึ้นมาตุ้มและได้เข้ามามอบตัวสารภาพผิดจากเจ้าเมือง และขอโทษเพื่อไถ่บาป เจ้าเมืองก็อนุญาต เมื่อบวชก็ได้ปฏิบัติเคร่งครัดในวินัย จนชาวบ้านตลอดจนเจ้าเมืองเลื่อมใสมาก จึงถวายไม้ กวาดลานวัดทำด้วยด้ามทองคำ ภายหลังจึงเรียกชื่อหมู่บ้านนั้นว่า “บ้านตาดทอง” พระภิกษุ รูปนี้ได้เจริญศีลภาวนาเป็นที่เลื่อมใสของคนทั่วไปทั้งประชาชนที่อยู่หมู่บ้านอื่น ๆ ท่านได้ตั้งใจที่จะสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อไถ่บาปแก่มารดา ประชาชนทราบข่าวเรื่องนี้ต่างก็มาช่วยกันสร้าง พระธาตุเจดีย์ สูงชั้วลำตาล จนสำเร็จบริบูรณ์เรียกว่า “พระธาตุก่องข้าวน้อย” สืบมาจนทุกวันนี้

- หมายเหตุ**
1. พระธาตุก่องข้าวน้อย ตั้งอยู่ที่บ้านตาดทอง อ.เมือง จ.ยโสธร
  2. ก่อง-ภาษาอีสาน หมายถึง ภาชนะใส่ข้าวทำด้วยไม้ไผ่สานมีฝาปิด
  3. ตาด-ภาษาอีสาน หมายถึง ไม้กวาดด้ามยาว

ท้าวปาจิต-นางอรพิม

ท้าวปาจิตเป็นโอรสเจ้าเมืองอินทปัตถา ครั้นเจริญวัยพระบิดาก็จัดพิธีเลือกคู่ แต่ท้าว ปาจิตไม่ชอบหญิงสาว หรือพระธิดาองค์ใดเลย จึงทูลขอพระบิดาว่าจะเสด็จประพาสเพื่อแสวงหา พระชายาเอง พระบิดาก็อนุญาต ท้าวปาจิตก็เดินทางมาพร้อมกับเสนาคู่ใจ คือนักแก้วนักชวัญ ไปสู่เมืองพิมานบุรีซึ่งมีพระเจ้าพรหมทัตปกครองอยู่ ท้าวปาจิตได้เดินทางไปตามทิศทางที่ อาจารย์ทำนายว่าจะพบเนื้อคู่ที่มีบุญญาธิการมาก ครั้นมาถึงหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งพบหญิง ท้องคนหนึ่งเดินทางอยู่กลางแดดมีร่มเงาบังตัว คล้ายกับกลดทิพย์กั้นแสงแดดให้ ซึ่งตรงกับลักษณะที่อาจารย์ได้ทำนายไว้ จึงขอติดตามนางไปด้วย นางไม่รังเกียจยินยอมให้ท้าวปาจิต และเสนาไปอยู่ด้วย ท้าวปาจิตได้ช่วยเหลือนางทำไร่นาหาอาหารมาเลี้ยงดูกัน วันหนึ่งท้าว ปาจิตได้กล่าวกับนางว่า ทารกในครรภ์ของนางหากคลอดมาเป็นหญิงจะขอเป็นชายา หากเป็น ชายตนจะขอเป็นพระสหาย นางก็ยินยอมทุกประการ อยู่มาไม่นานนางก็คลอดธิดาหน้า ตาหมดจดสมเป็นคนมีบุญ ท้าวปาจิตจึงตั้งชื่อให้ว่า “อรพิม” ท้าวปาจิตและเสนาอยู่รับใช้นาง อรพิมและมารดาจนนางเริ่มรุ่นสาว นางจึงรู้ว่าท้าวปาจิตไม่ได้เป็นพี่ชายอย่างที่นางเข้าใจ ท้าว ปาจิตจึงขอลานางและแม่กลับเมือง เพื่อไปนำขันหมากมาสู่ขอตามราชประเพณี

ส่วนนางอรพิมไปอาบน้ำกับเพื่อน ๆ วันหนึ่งนึกสนุกจึงนำเส้นผมใส่ผอบลอยน้ำไป ผอบลอยน้ำไปถึงทำน้ำลงทรงของพระเจ้าพรหมทัต เสนานำผอบมาถวาย ครั้นเปิดผอบเส้นผม ส่งกลิ่นหอมตลบ ทำให้ท้าวพรหมทัตหลงใหลนางมาก สั่งให้เสนาอำมาตย์ติดตามหานางผู้มี

เส้นผมหอม เสนามาพบนางอรพิมจึงนำตัวไปเฝ้าท้าวพรหมทัต ระหว่างเดินทางนางอรพิดคิดถึง ท้าวปาจิตจึงนั่งร้องไห้ไม่ยอมเดินทางต่อ จึงเรียกสถานที่นั้นว่า “บ้านนางรอง” (อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์) เสนาพยายามพานางเดินทางต่อไปจนถึงหมู่บ้านหนึ่ง นางกระโดดหนีเข้าป่าไปหลบซ่อน จึงเรียกว่าบ้าน “ปะเต็ล” (ปะเต็ล-ภาษาเขมรแปลว่า กระโดดโลดเต้น) เสนาท้าวพรหมทัตติดตามนางไปล้อมหมู่บ้านนาง จึงเรียกว่า “บ้านไผ่ล้อม” แต่ก็ยังไม่ได้ตัวนาง นางอรพิดหนีไปซ่อนตัวอยู่ในถ้ำจนเสนาหาไม่พบจึงเรียกชื่อว่า “เขาปลายบัด” (บัด-ภาษาเขมรแปลว่า หาย) ในที่สุดเสนาของท้าวพรหมทัตก็ได้ตัวนางมาถวายท้าวพรหมทัต

เมื่อนางมาอยู่ในปราสาทท้าวพรหมทัต ท้าวพรหมทัตเข้าใจตัวนางจะรู้สึกร้อนเป็นไฟ เพราะแรงอธิษฐานของนาง ที่นางขอซื้อสัตย์ต่อท้าวปาจิตเพียงคนเดียว

ฝ่ายท้าวปาจิตเมื่อถึงเมืองแล้วก็ทูลพระราชบิดา เติร์มชบวชนชั้นหมากมาสู่ขอนางอรพิด ครั้นเดินทางมาได้ยินข่าวว่าท้าวพรหมทัต เจ้าเมืองพิมายบุรีได้รับนางเข้าไปไว้ในวังแล้ว ด้วยความเสียใจจึงสั่งให้เขี้ยวของเงินทองจนหมดสิ้น เรียกบริวารนั้นว่า “เสระแบจาน” (บ้านทูปจาน) ส่วนสินสอดทองหมั้นไหลลงแม่น้ำ จึงเรียกว่า “ลำมาศ” หรือ “ลำปลายมาศ” ท้าวปาจิตจึงสั่งให้ทวารชนหมากกลับเมือง ส่วนตนและนักแก้ว นักขัตติยเดินทางไปเมืองพิมายบุรี ไปถึงเมืองพิมายบุรีตรงกับวันทำพิธีอภิเษกสมรสนางอรพิด จึงขอเข้าไปร่วมพิธีด้วย โดยบอกเสนาเฝ้าประตูวังว่าตนเองเป็นพี่ชายนางอรพิด เมื่อเข้าวังนางอรพิดเห็นเข้าจึงร้องว่า “พี่มาแล้ว” ภายหลังเพี้ยนเสียงเป็น “พิมาย” (อ.พิมาย จ.นครราชสีมา) ท้าวปาจิตและนางอรพิดวางแผนมอมสุรา ทหารท้าวพรหมทัตจนมีเมาหมดสติทั้งเมือง ส่วนท้าวพรหมทัตก็ดื่มสุราด้วยความสุขในวันอภิเษกสมรส พอตกค่านางอรพิดก็ลอบปลงพระชนม์ แล้วพาท้าวปาจิตหนีออกจากเมืองพิมายบุรี รอนแรมไปตามป่าเขาจนเหนื่อยอ่อนนอนพักหลับไป ทหารท้าวพรหมทัตติดตามมาพบจึงใช้ธนูยิงถูกท้าวปาจิตถึงแก่ความตาย พานางอรพิดขึ้นขี่ควายกลับเมือง นางอรพิดอุบายว่านางกลัวเขาควายจึงขอร้องข้างหลัง ทหารยินยอมพากันเดินทางกลับเมือง ระหว่างทางนางอรพิดใช้มีดของทหารแทงทหารตาย นางจึงกลับมาหาท้าวปาจิต พบว่าท้าวปาจิตสิ้นใจแล้ว นางได้แต่ร้องไห้อยู่กับศพท้าวปาจิต

ร้อนถึงพระอินทร์คิดจะช่วยเหลือนาง จึงชวนพระวิษณุกรรมแปลงกายเป็นงูกับพังพอน กัดกันอยู่ใกล้ ๆ นางอรพิด เมื่อถูกพังพอนกัดตาย พังพอนก็ไปกัดรากไม้มาพ่น ๆ ก็พิน ในทำนองเดียวกัน เมื่อพังพอนตายงูก็ไปกัดรากไม้มาพ่น พังพอนก็พิน นางอรพิดเห็นเป็นอัศจรรย์ งูและพังพอนต่อสู้กันไม่นานก็แยกย้ายกันไป นางจึงรู้ว่ารากไม้นั้นมีสรรพคุณวิเศษ นางจึงใช้ปากกัดรากไม้แล้วพ่นไปที่ศพท้าวปาจิต สักครู่หนึ่งท้าวปาจิตก็ฟื้นคืนชีพ ทั้งสองจึงพากันเดินทางกลับเมืองท้าวปาจิต และได้นำรากไม้วินิจฉัยติดตัวไปด้วย

ครั้งเมื่อเดินทางมาถึงแม่น้ำใหญ่ ไม่รู้ว่าจะข้ามแม่น้ำได้อย่างไร พอได้เห็นเงรพายเรือ ผ่านมา ขอร้องให้เงรช่วยพาข้ามแม่น้ำ แต่เรือนั้นนั่งได้เพียงสองคน เงรจึงพาท้าวปาจิตข้ามฝั่ง ไปก่อนแล้วจึงกลับมารับนางอรพิม ครั้งเงรมารับนางอรพิมเห็นว่านางมีความงามยิ่งนัก เงรจึง เกิดตื้นหากำเริบ จึงคิดไม่ซื่อ เมื่อนางอรพิมลงเรือเงรจึงพานางไปทางอื่น ไม่ไปส่งที่ท้าวปาจิต คอยอยู่ ด้วยความมีปัญญา นางเห็นต้นมะเดื่อนางก็ร้องอยากกินผลมะเดื่อ เงรจึงจอดเรือขึ้น เก็บผลมะเดื่อ เมื่อเงรขึ้นต้นมะเดื่อ นางก็นำหนามมาสูมไว้ที่โคนต้นมะเดื่อ แล้วพายเรือหนีมา ท้าวปาจิต แต่หาไม่พบ นางพายเรือไปเรื่อย ๆ จนถึงเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง ชื่อเมืองครุทราช นางอรพิมเดินทางเข้าเมืองไปพักที่ศาลาแห่งหนึ่ง เข้าพักอาศัยจึงรู้ว่าเป็นศาลาโรงงานของเศรษฐี มีอาหาร เสื้อผ้าแพรพรรณบริจาคนามากมาย และเห็นโรงศพอยู่ที่ศาลาดด้วย นางจึงช่วยชุบชีวิตให้ โดยใช้ยาวิเศษพ่นไปที่ศพจนฟื้นคืนชีพ เมื่อคืนชีพแล้ว นางจึงเล่าว่า นางชื่อปทุมเกสรเป็นธิดา เศรษฐี เมื่อนางสิ้นใจแล้วพ่อแม่เสียใจมาก จึงหาหมอวิเศษมาช่วยรักษาให้ฟื้น แต่หมอกล่าวว่า นางยังไม่สิ้นเวรกรรม ต่อไปจะมีผู้วิเศษมาช่วยนางได้ให้เศรษฐีสร้างโรงงาน ให้คนเดินทางมา พักอาศัยพร้อมกับนำศพนางไว้ที่ศาลา จะมีผู้วิเศษมาช่วยเหลือนางภายหลัง นางอรพิมทราบ แล้วก็ขอเดินทางต่อไป แต่นางปทุมเกสรไม่ยอมกลับไปขอเป็นทาสติดตามนางที่ช่วยชุบชีวิตให้ นางอรพิมก็ยินดี ทั้งสองเดินทางต่อไป และเห็นว่าเป็นหญิงกลัวจะเป็นอันตรายจึงอธิษฐานขอให้ กลับร่างเป็นชาย โดยนำผมไปฝากไว้กับต้น "ซ้องนาง" นำขาไปฝากกับต้น "ชานาง" และนำนม ไปฝากกับต้นนุ่นต้นงิ้ว

ทั้งสองเดินทางมาจนถึงเมืองพาราณสี พบว่าประชาชนในเมืองร้องไห้ระงม จึงไต่ถาม ชาวบ้าน ได้ความว่าพระธิดาเจ้าเมืองถูกงูกัดสิ้นพระชนม์ เจ้าเมืองให้ลั่นข้องหาผู้วิเศษมารักษา พระธิดา ใครรักษาได้จะแบ่งเมืองให้ครองครึ่งหนึ่ง และยกพระธิดาให้เป็นมเหสี อรพิมหนุ่ม จำแลงก็อาสารักษาพระธิดา ครั้นถึงห้องบรรทมก็ใช้รากไม้วิเศษพ่น 3 ครั้ง พระธิดาก็ฟื้นคืนสติ เจ้าเมืองก็ยกพระธิดาและแบ่งเมืองให้ครองครึ่งหนึ่งตามสัญญา แต่หนุ่มแปลงอรพิมไม่รับ ขอบวชในพุทธศาสนา และขอให้เจ้าเมืองสร้างศาลาโรงงาน พร้อมกับเขียนภาพเรื่องราวชีวิต ของตนและท้าวปาจิต แล้วสั่งให้ทหารคอยดูผู้คนที่เดินทางมาพัก อรพิมนวชอยู่นานจนเป็น พระสังฆราชแห่งเมืองพาราณสี

วันหนึ่งทหารมาแจ้งว่า มีคนเดินทางมาพักที่ศาลาโรงงาน เมื่อเห็นรูปภาพเขาก็ร้องให้ โศกเศร้าถึงกับสลบไป อรพิมจึงสั่งให้นำตัวมาพบ เมื่ออรพิมเห็นก็จำได้ว่าเป็นท้าวปาจิต นางจึง เล่าชีวิตของนางตอนที่พลัดพรากจากกัน และนางบอกว่าขณะนี้ร่างของนางเป็นชายโดยอธิษฐาน ถ้าหากนางยังมีความรักอยู่ก็จะอธิษฐานกลับร่างเป็นหญิงได้ ในที่สุดนางอรพิมาก็ อธิษฐานกลับร่างเป็นหญิงเหมือนเดิม

นางอรพิมพาท้าวปาจิตเข้าเฝ้าพระเจ้าพาราณสีและทูลความจริงให้ฟัง พระเจ้าพาราณสีทราบเรื่องก็ยินดีด้วยกับนาง และท้าวปาจิตขอลากลับเมือง พระเจ้าพาราณสีจึงพระราชทานพระธิดาเป็นพระชายาของท้าวปาจิตด้วย ส่วนนางปทุมเกสรเมื่อนางอรพิมกลับร่างเป็นหญิง นางก็กลับร่างเป็นหญิงด้วย และติดตามนางอรพิมกับท้าวปาจิตไปยังเมืองอินทปัตถาด้วย หลังจากนั้นท้าวปาจิตและนางอรพิมก็ครองเมืองอย่างสันติสุข

(ผู้เล่า นายสมพานทอง เชยประโคน อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์ จากเรื่องท้าวปาจิตนางอรพิม รวบรวมโดย ภูมิจิต เรืองเดช)

อภิปราย

- 1) เรื่องท้าวปาจิตนางอรพิม เป็นเรื่องที่มีอยู่ในปัญญาสชาดกชื่อว่า “ปาจิตตกุมารชาดก” มีเนื้อเรื่องเหมือนกัน แต่ไม่ได้กล่าวถึงชื่อบ้านนามเมือง และเมืองพิมาย เหมือนสำนวนเล่าของ จ.บุรีรัมย์)
- 2) เรื่องท้าวปาจิตนางอรพิมมีหลายสำนวน เล่าแตกต่างกันตามสภาพท้องถิ่น
- 3) เรื่องท้าวปาจิตนางอรพิม ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน ฉะนั้นจึงนำเนื้อเรื่องมาอธิบายชื่อบ้านนามเมืองของตน ชื่อบ้านในเรื่องจึงเปลี่ยนไปตามท้องถิ่นที่เล่าเรื่องนี้บ้าง นอกจากนี้ ชาวอีสานอธิบายว่า ปราสาทหินพิมายคือเมืองของท้าวพรหมทัต ยังมีปราสาทพรหมทัตเป็นพยานในปัจจุบัน และเมืองของท้าวปาจิตอยู่ที่ประเทศเขมร ทั้ง ๆ ที่เรื่องท้าวปาจิตนางอรพิมเป็นนิทานพื้นบ้านที่แพร่กระจายทั่วไป จนภาคเหนือได้บันทึกอยู่ในหนังสือปัญญาสชาดก ชื่อว่า ปาจิตตกุมารชาดก เมื่อหลายร้อยปีแล้ว

อุสาบารส (จ.อุดรธานี และ จ.หนองคาย)

เรื่องอุสาบารสเป็นนิทานที่ถ่ายโอนมาจากวรรณกรรมเรื่อง “พระกิตติพระพาน” ซึ่งเป็นวรรณกรรมอีสานเรื่องหนึ่ง มีเนื้อเรื่องคล้ายกับเรื่องอุณรุท และรามเกียรติ์ ตัวเอกของเรื่องชื่อท้าวบารส และนางอุสา ชาวท้องถิ่นภาคอีสานได้นำชื่อตัวละคร และเกิร์ตของเนื้อเรื่องมาอธิบายชื่อสถานที่บริเวณเทือกเขาภูพานน้อย อ.บ้านผือ จ.หนองคาย ซึ่งปัจจุบันมีโบราณสถานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ภาพเขียนผนังถ้ำ (ภาพวัวแดง ภาพคน) มีวัดที่สร้างจากหน้าผาธรรมชาติ 2 แห่ง มีใบเสมาหินขนาดใหญ่สมัยทวารวดีจำนวนมากและมีหน้าผาธรรมชาติที่ถูกมนุษย์ปรับปรุงเป็นที่อยู่อาศัยหลายแห่ง มีชื่อเรียกตามเรื่องพระกิตติพาน เช่น คอกม้าบารส หอนางอุสา และมีพระธาตุสำคัญคือ พระธาตุบวบก

เรื่องอุสาบารส เนื้อเรื่องไม่ตรงกับพระกิตติพระพาน เพียงแต่นำชื่อตัวละครมาผูกให้เกี่ยวพันกับสถานที่ มีเนื้อเรื่องดังนี้

พระเจ้ากรุงพานมีมเหสีครองเมืองมานาน แต่หาเมียหรือพระธิดาสืบสันตติวงศ์ไม่ พระเจ้ากรุงพานได้กระทำพิธีขอโอรสต่อเทพดาหลายครั้งหลายคราแต่ก็ไม่ได้ผล ในป่าบนเทือกเขานั้น มีพระฤๅษีตนหนึ่งบำเพ็ญฌานแก่กล้ามาก วันหนึ่งพระฤๅษีอยากได้พระธิดา ก็มีกุมารีเกิดในดอกบัวอยู่ในสระข้างอาศรม พระฤๅษีก็นำมาเลี้ยงเป็นธิดาบุญธรรม ชื่อว่า “นางอุสา” ครั้นเจริญวัยนางอุสามีสิริโฉมงามยิ่งนัก ชาวความงามของพระธิดาฤๅษีได้เลื่องลือไปถึงพระเจ้ากรุงพาน พระเจ้ากรุงพานจึงเสด็จมายังอาศรมพระฤๅษี และเห็นว่านางอุสามีสิริลักษณ์เป็นผู้มีบุญญาธิการมาก จึงตรัสขอไปเป็นพระราชธิดาบุญธรรม พระฤๅษีไม่ขัดข้องจึงยินยอมให้นางอุสมาอยู่ในพระราชวังของพระเจ้ากรุงพาน พระเจ้ากรุงพานได้จัดนางสนมกำนัลอยู่รับใช้นางอุสมามากมาย และสร้างหอคำให้เป็นที่ประทับ ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “หออุสา” (เป็นหินธรรมชาติเหมือนดอกเห็ด สูง 3-4 เมตร ตอนบนเจาะเป็นห้องขนาดห้องนอนเล็ก ต้องทำบันไดขึ้นไป) นางอุสามีความสุขอยู่กับเหล่าสนม วันหนึ่งนางเสด็จประพาสสวนอุทยาน พบลำธารซึ่งมีน้ำไหลอยู่เสมอ นางคิดว่าลำธารนี้คงไหลไปไกลผ่านเมืองหลายเมือง นางจึงกรองมาลัยตกแต่งเป็นกระทงลอยน้ำไป และเสี่ยงทายหาเนื้อคู่ ขอให้กระทงลอยน้ำไปยังเมืองที่มีเนื้อคู่ และตั้งใจให้เขาทราบความในใจของพระนางด้วย

กล่าวถึงเมืองพะโคมีโอรสชื่อว่า “บารส” เจริญวัยเป็นหนุ่มใหญ่แต่ยังไม่มีพระชายา อยู่มาวันหนึ่งทำวบารสทรงสุบินว่า “มีแก้วสว่างไสวลอยมาจากนภา กวมาสู่พระหัตถ์ของพระองค์ พระองค์ทรงมีความปลื้มปิติกับแก้วดวงนี้มาก” ครั้นตื่นบรรทมทำวบารสกลัดกลุ้มพระทัยมาก จึงชวนเสนาอำมาตย์ไปสร่งน้ำ ขณะที่สร่งน้ำนั้นเห็นกระทงอันตกแต่งร้อยกรองดอกมาลัยอย่างวิจิตร ทำวบารสจึงไปเก็บกระทงนั้นและทรงพิจารณาว่ากระทงนี้มีฝีมือผู้ประดิษฐ์ได้งดงามนัก คงไม่ใช่ฝีมือชาวบ้านธรรมดา ครั้นพิจารณาอยู่นาน ๆ กลิ่นไม้หอมจากกระทงได้ส่งกลิ่นให้ทำวบารสเกิดความรัญจวนใจ อยากจะพบผู้เป็นเจ้าของกระทง

ทำวบารสจึงทูลลาพระราชบิดาติดตามเจ้าของกระทง ทำวบารสเสด็จผู้เดียว ทรงม้าไปตามลำพัง เทพดลใจเข้ามายังเมืองพาน ผูกม้าไว้ที่คอก ปัจจุบันกลายเป็นหินเรียกว่า “คอกม้าบารส” ทำวบารสก็เข้าไปในเมืองสืบหานางในฝัน วันหนึ่งทำวบารสหลงเข้าไปในอุทยานหลวง ได้ยินเสียงเพลงขับขานมาไพเราะเพราะพริ้ง ทำวบารสจึงตามหาเจ้าของเสียงเพลง ครั้นพบนางอุสาที่กำลังขับขานเพลงอยู่ในสวนอุทยาน ทั้งสองต่างก็กำเริบรัก มีจิตพิสมัยซึ่งกันและกันตามเทพบันดาล ทั้งสองก็ปราศรัยไม่ตรีกัน และนางอุสาก็พาทำวบารสมาซ่อนไว้ที่หอคำ อยู่มาวันมาข่าวลือถึงชายชู้ในตำหนักหอคำถึงพระกรรณของพระเจ้ากรุงพาน พระเจ้ากรุงพานจึงให้เสนามาจับตัวทำวบารสเข้าเฝ้า ทรงกริ้วที่ทำวบารสบังอาจมากไม่เกรงพระราชอาญา จึงสั่งให้ประหารทำวบารสโดยมิได้ไต่สวนคดีความ ฝ่ายทำวบารสเห็นเช่นนั้นจึงกราบทูลความจริง พระเจ้ากรุง

พานจึงส่งข่าวไปยังเมืองพะโค พระเจ้าเมืองพะโคเห็นว่าเกิดสงครามใหญ่เป็นแน่แท้ จึงยกทัพมาประชิดเมืองพาน และให้ต่อสู้กันโดยสงครามธรรมเพื่อจะได้ไม่เป็นแวรเป็นกรรมต่อไป ภายหน้า ในที่สุดทั้งสองเมืองก็พินนังแข่งขันกันสร้างวัดให้เสร็จเพียงคืนเดียว หากพระเจ้ากรุงพานชนะจะยินยอมให้ประหารชีวิตท้าวบารส หากท้าวบารสชนะพระเจ้ากรุงพานต้องยอมยกพระธิดาให้เป็นชาย ทั้งสองเมืองแข่งขันกันสร้างวัดปรากฏว่าวัดของท้าวบารสเสร็จก่อนพระอาทิตย์รุ่งอรุณ วัดของพระเจ้ากรุงพานไม่เสร็จ เป็นอันว่าท้าวบารสเป็นผู้ชนะ และได้พระนางอุสาไปอภิเษกสมรสที่เมืองพะโค คือเมืองเวียงจันทน์ทุกวันนี้ วัดที่ทั้งสองสร้างแข่งขันกัน ยังมีซากโบราณสถานอยู่ที่เทือกเขาภูพานน้อย ในเขต อบ้านผือ จ.อุดรธานี ไม่ไกลจากหนองหานอุสมากนักเรียกว่า "วัดพอดตา" และอีกวัดหนึ่งชื่อว่า "วัดลูกเขย" (ทั้งสองวัดเป็นโบราณสถานที่มนุษย์ดัดแปลงต่อเติมจากหน้าผาธรรมชาติ มีพระพุทธรูปสลักอยู่ที่หน้าผาจำนวนมาก และมีอิฐโบราณแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ก่อสร้างเพิ่มเติม)

ท้าวคัชนาม หรือ คัณนาม (ภาคอีสานและลาว)

เรื่องท้าวคัชนามนี้ ชาวอีสานนำมาเป็นนิทานอธิบายชื่อบ้านนามเมืองอีกเรื่องหนึ่ง โดยอธิบายที่มาของชื่อภูเขาสำคัญ ชื่อสถานที่ในภาคอีสาน เนื้อเรื่องท้าวคัชนามเป็นเรื่องขนาดยาวหลายตอนจบ และบางตอนก็คล้ายกับเรื่อง "อ้ายเจ็ดทะเลน" ของภาคกลาง และเรื่อง "อ้ายตะล็กเค็ก" ของภาคเหนือ และเรื่อง "อ้ายเจ็ดจา" ของภาคใต้ ดังเรื่องย่อดังนี้

ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีแม่เฒ่ายากจน อาศัยอยู่ที่เมืองศรีสาเกตเพียงผู้เดียว ไร้ญาติมิตรที่พึ่งพา ชาวบ้านสงสารจึงแบ่งที่ดินให้ทำนา แม่เฒ่าก็ทำนาพอเลี้ยงชีพ แต่ครั้งหนึ่งแม่เฒ่าไปดูข้าวที่ปลูกไว้พบว่ามีรอยเท้าช้างเหยียบย่ำนาข้าวของตนเพียงผู้เดียว เป็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่เหยียบย่ำข้าวในนาเสียหาย นางจึงติดตามรอยช้างไปในป่า แม่เฒ่าเดินไปเดินแล้วเดินอีกตามรอยเท้าช้างจนเหนื่อยอ่อนก็ไม่พบตัวช้าง นางรู้สึกกระหายน้ำอย่างยิ่ง เห็นแต่น้ำอยู่ในรอยเท้าช้าง แม่เฒ่าจึงดื่ม ครั้นดื่มน้ำในรอยเท้าช้างแล้วรู้สึกมีกำลังเหมือนสาว ๆ น้ำในรอยเท้าช้างนั้นเป็นน้ำปัสสาวะของช้างจำแลง ซึ่งพระอินทร์จำแลงมาเพื่อที่จะช่วยเหลือ ให้เทพบุตรมาเกิดในครรภ์ของนาง ฉะนั้น เมื่อนางกลับบ้านก็ตั้งครรภ์ ประมาณสิบเดือนคลอดบุตรชาย มีรูปร่างแข็งแรงมีตาบศรัคันชัย (ศรัศวรค์ชัย) มาด้วย แม่เฒ่าจึงตั้งชื่อว่า "คัชนาม" (บางสำนวนว่า คัณนาม) คัชนามช่วยเหลือแม่เฒ่าทำงานตั้งแต่เล็ก ๆ วันหนึ่งคัชนามถามถึงบิดา แม่เฒ่าก็เล่าให้ฟังและพาไปป่าเพื่อดูรอยเท้าช้างที่แม่เฒ่าดื่มน้ำ ขณะนั้นได้พบยักษ์ ๆ เข้าทำร้ายแม่เฒ่า คัชนามจึงต่อสู้กับยักษ์ใช้ดาบศรัคันชัยสู้กับยักษ์ ๆ ยอมแพ้ จึงมอบน้ำเต้าวิเศษให้ และบอกแหล่งซ่อนขุมทอง ทั้งสองแม่ลูกไปค้นหาแหล่งขุมทองพบทองคำจำนวนมาก มีฐานะดีขึ้นและแบ่งทองคำให้เพื่อนบ้านทุกคน

เมื่อท้าวคัชนามอายุ 16 ขวบเล่าลือว่าเป็นคนมีกำลังมาก สามารถปราบยักษ์ได้ล่วงรู้ไปถึงพระยาศรีสาเกต ๆ จึงเรียกเข้าเฝ้า สั่งให้ทดลองกำลังถอนต้นตาล 2 ต้นที่ขวางทางเสด็จ ท้าวคัชนามก็ถอนได้ แล้วเหาะไปในอากาศกวัดแกว่งต้นตาลด้วยกำลัง พระยาศรีสาเกตจึงแต่งตั้งให้เป็นอุปราช และสร้างปราสาทให้ประทับ ท้าวคัชนามก็พาแม่เฒ่ามาอยู่ด้วย และใช้น้ำเต้าวิเศษรดบนร่างกายแม่เฒ่า ๆ กลับร่างเป็นสาวรุ่น วันหนึ่งท้าวคัชนามขอลาแม่ติดตามบิดา ท้าวคัชนามเดินตามรอยช้างไปยังเมืองอินทปัตถา ระหว่างทางได้พบชายร้อยเล่มเกวียนที่กำลังลากเกวียน 500 เล่มด้วยตัวคนเดียว ท้าวคัชนามจึงประลองกำลังโดยไปดึงเกวียนเล่มท้าย ชายร้อยเล่มเกวียนลากเกวียนไม่ไหวจึงหันมาดูช้างหลังพบท้าวคัชนามจึงต่อสู้กัน ชายร้อยเล่มเกวียนสู้ไม่ได้จึงขอเป็นทาสติดตามไปด้วย ต่อมาพบชายไม้ร้อยกอกำลังลากไม้ร้อยกอก ท้าวคัชนามก็ประลองกำลังจับไม้ที่กำลังถูกลาก ชายไม้ร้อยกอกโกรธจึงต่อสู้กัน ท้าวคัชนามชนะชายร้อยกอกจึงยอมเป็นทาสติดตามไปด้วย ทั้งสามก็เดินทางไปตามหาบิดาท้าวคัชนาม

ทั้งสามเดินทางไปถึงป่าหิมพานต์หยุดพัก ด้วยความเหนื่อยและหิวอาหาร พอดีเห็นตัวจินนายไม้ (จิ้งหรีดยักษ์) กำลังขุดรูขุดดินติดกระเด็นข้ามแม่น้ำโขงไปตกใกล้เมืองเวียงจันทน์ ยังเห็นกลายเป็นก้อนหินจำนวนมากกองอยู่ ปัจจุบันเป็นค่ายทหารลาวเรียกว่า “ค่ายจินนายไม้” เพราะมีหินซึ่งกลายมาจากขี้ขูดดินที่ตัวจิ้งหรีดยักษ์ขุดกระเด็นมาตกไว้เมื่อครั้งนั้น ท้าวคัชนามจึงให้ชายทั้งสองไปจับจิ้งหรีดยักษ์มากิน แต่ชายทั้งสองมีกำลังสู้จิ้งหรีดยักษ์ไม่ได้ ถูกตีตลบกระเด็นไปไกล ท้าวคัชนามจึงลงไปในรูจับได้ขาข้างหนึ่ง ตัวจิ้งหรีดยักษ์พยายามตีตลบจนขาดขาข้างหนึ่ง เมื่อท้าวคัชนามได้ขาจิ้งหรีด จึงเดินหาเพื่อนทั้งสองเห็นสลบอยู่ไม่ไกลนัก ท้าวคัชนามเอาน้ำในลูกน้ำเต้ารดลงที่ร่างชายทั้งสองก็ฟื้นขึ้นมา ท้าวคัชนามจึงให้ไปขอไฟที่กระท่อมที่อยู่ไม่ไกลนัก เมื่อชายไม้ร้อยกอกไปก็พบยักษ์ ถูกยักษ์จับหักขาข้างไว้ที่สุมเหล็ก ครั้นให้ชายร้อยเล่มเกวียนไปตามก็ถูกยักษ์จับหักขาเช่นเดียวกัน ท้าวคัชนามคอยอยู่นานจึงติดตามไปดูเห็นเพื่อนผู้มีกำลังถูกขังอยู่ในสุมเหล็ก รู้ว่ายักษ์ตนนี้มีฤทธิ์มากจึงใช้ดาบศรีคันทัย ยักษ์สู้ไม่ได้ร้องขอชีวิตไว้ ยักษ์ให้ไม้เท้าวิเศษ “กกชี้ตายปลายชี้เป็น” และพิณวิเศษแก่ท้าวคัชนาม ท้าวคัชนามแก้ไขไม้เท้าในลูกน้ำเต้ารดเพื่อนทั้งสอง ๆ ก็หายจากขาหัก ทั้งสามจึงย่างขาจิ้งหรีดยักษ์กินเป็นอาหารจโนม แล้วจึงเดินทางต่อไป

ทั้งสามเดินทางเข้าเมืองขวางทะเลบุรี พบว่าเป็นเมืองร้างไม่มีผู้คนอยู่เลย พอถึงกลางเมืองพบกลองใบใหญ่ใบหนึ่ง จึงตีกลองเพื่อเรียกให้ผู้คนออกมาพบ ครั้นตีกลองก็ได้ยินเสียงผู้หญิงร้องจึงใช้มีดกรีดหน้ากลองพบหญิงสาว จึงช่วยออกมาแล้วถามความเป็นไป นางเล่าว่านางชื่อ “กอนสี” เป็นธิดาเจ้าเมือง เจ้าเมืองนำตมมาซ่อนไว้ให้พ้นจากงูชวง (งูพิษของพระยาแถน) ส่วนเจ้าเมืองและไพร่พลถูกงูชวงของพระยาแถนกินหมดแล้ว เนื่องจากเจ้าเมืองชาวเมือง

ประพัตติตน์ไม่อยู่ในจารีต เจ้าเมืองไม่อยู่ในเทศพิราชาธรรม และชาวเมืองยี่นงตกปลา ฆ่าสัตว์ ทำบาป พระยาเถนจึงปล่อยงูชวงมากินคนจนหมดเมือง นางบอกว่าถ้าหากก่อกองไฟชวงเห็นแสงไฟจะลงมาอีก ท้าวคัชนามจึงก่อกองไฟใหญ่ให้แสงส่องถึงเมืองพระยาเถน ครั้นงูชวงลงมาจำนวนมากก็ถูกท้าวคัชนามและสหายช่วยกันฆ่าตายหมด ท้าวคัชนามจึงช่วยชีวิตชาวเมือง ขวางทะเลบุรี โดยใช้ไม้เท้ากักซึ่งตายปลายซึ่งขึ้นไปยังกองกระดูกคน ผู้คนชาวเมืองก็ฟื้นคืนชีพทุกคน ส่วนกระดูกงูนั้นไหลตามน้ำไป เมื่อฝนตกใหญ่พัดพาไปติดที่ ลีดักปลาของยักษ์ซึ่งนำก้อนหินใหญ่ ๆ มาทำ ลีดักปลาอยู่กลางแม่น้ำโขง เมื่อกระดูกลอยมาติดจำนวนมากจึงเรียกว่า “แก่งลีผี” และเพี้ยนเสียงเป็น “แก่งหลี่ผี” ส่วนกองไฟที่ท้าวคัชนามก่อก่อน เมื่อถูกฝนตกใหญ่ จึงดับ กลายเป็นภูเขาเรียกว่า “ดงพระยาไฟ” และเปลี่ยนเป็น “ดงพระยาเ็น” ภายหลัง

เมื่อเจ้าเมืองขวางทะเลบุรีฟื้นแล้วก็ตีพระทัย จึงยกเมืองให้ท้าวคัชนามพร้อมทั้งนางกองลี ท้าวคัชนามให้ชายร้อยกอบเป็นอุปราช และชายร้อยเล่มเกวียนเป็นแสนเมือง

อยู่ไม่นานท้าวคัชนามเดินทางติดตามบิดา โดยฝากเมืองให้เพื่อนทั้งสองดูแล ท้าวคัชนามไปอยู่กับแม่เฒ่าที่เมืองจำปานคร ได้นางสีไวริดาเศรษฐีเป็นภรรยา มีบุตรคนหนึ่งชื่อ “คัชเนก” วันหนึ่งพระยาจำปาเสด็จประพาสป่าพบยักษ์ ยักษ์จับพระยาจำปาได้ พระยาจำปาขอชีวิตยักษ์จึงแลกเปลี่ยนให้หามนุษย์ให้ยักษ์กินวันละคน พระยาจำปารับคำแล้วเสด็จกลับเมือง พระยาจำปาก็ทำตามสัญญาโดยสั่งให้นำนักโทษไปไว้ที่หอผีกลางเมืองตามที่ยักษ์สั่งไว้ ครั้นเมื่อหมดนักโทษพระยาจำปาคิดว่าคงไม่สิ้นเวรกรรม หากนำคนที่ไม่ผิดไปให้ยักษ์กิน จึงคิดว่าตนเองควรจะไปเป็นอาหารยักษ์เสียจะได้สิ้นเวรสิ้นกรรม ชำรุดถึงนางสีดาบิดาคณเดียวของพระยาจำปา นางจึงอาสาพระบิดาไปเป็นอาหารยักษ์แทน พระบิดาจำใจต้องยินยอมนาง เพราะนางมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่แล้ว นางขอเบิกเงินในท้องพระคลังทำบุญและแจกทานแก่ไพร่ฟ้าประชาชนก่อนที่จะอาสาไปเป็นอาหารยักษ์ ชาวเมืองทราบข่าวต่างก็อาลัยพระบิดาร่ำไห้กันทั้งเมือง ท้าวคัชนามเห็นประชาชนเมืองจำปาร่ำไห้จึงตามแม่เฒ่า แม่เฒ่าจึงเล่าเรื่องให้ฟัง พอตกดึกท้าวคัชนามจึงเหาะไปที่หอผีกลางเมือง เปิดประตูเข้าหานางสีดา ๆ คิดว่าเป็นยักษ์ ท้าวคัชนามแสดงตนทันที แล้วกล่าววาจาปลอบนางไม่ต้องกลัวยักษ์ ครั้นเมื่อยักษ์มาถึงท้าวคัชนามฆ่ายักษ์ตายแล้วนำซากไปทิ้งไว้ที่หนองน้ำ ท้าวคัชนามกลับมาหานางสีดาที่หอผี นางขอร้องให้พานางไปส่งตำหนัก ท้าวคัชนามกล่าวว่าไม่บังควร ผู้คนจะนิพนหาว่านางทำมาคบบชู้ ท้าวคัชนามจึงลางกลับด้วยความอาลัย ท้าวคัชนามจึงตัดชายผ้าแสนคำให้นางสีดาดูต่างหน้า ส่วนนางสีดาให้แหวน ทั้งสองก็ลาจากกัน

ครั้นรุ่งเช้าชายหาหญ้าไปพบซากยักษ์ที่หนองน้ำ ก็ร้องประกาศว่ายักษ์ตายแล้ว พระยาจำปาจึงให้ไปรับนางสีดากลับวัง นางสีดาเล่าเรื่องชายผู้มีอิทธิฤทธิ์ให้ฟัง พระยาจำปาจึงให้

ประกาศหาชายผู้มีฤทธิ์ สั่งทหารไปเกณฑ์ชายหนุ่มให้นำผ้ามาต่อชายกับผ้าที่ระลึกของนางสีดา มีผู้อาสามากมายแต่ก็ไม่มีใครมีผ้าที่เป็นผืนเดียวกัน ทหารจึงทูลว่ามีชายหนุ่มที่อาศัยอยู่กับแม่ เฒ่าในสวนไม่ยอมมา พระยาจำปาให้ทหารไปตามถึงสามครั้ง ครั้งหลังพระยาจำปาจะฆ่าทหาร ถ้านำตัวมาได้ ท้าวคัชฌามเห็นดังนั้นจึงมาที่ห้องพระโรง และนำผ้าแสนค่ามาต่อกับผ้าของ นางสีดาพระยาจำปาเห็นเช่นนั้นก็ดีพระทัย ที่เห็นท้าวคัชฌามบุรุษผู้มีฤทธิ์ และมีบุญญาธิการมา ช่วยปราบยุคเข็ญ จึงยกพระธิดาให้และให้ครองเมืองจำปาต่อไป พระยาจำปาจัดงานสมโภช การครองเมืองของท้าวคัชฌาม ส่วนชากยักษนั้นท้าวคัชฌามนำไปทิ้งในหนองน้ำเรียกว่า "หนองแช่" ในปัจจุบัน กระจุกยักษ์ส่วนหนึ่งกลายเป็นนาค 5 ตัวในแม่น้ำโขง และกระจุกชิ้น เล็ก ๆ กลายเป็นปลาบึก ปลาเลิม ในแม่น้ำโขงนั่นเอง (ต้นฉบับจบเท่านี้)

หมายเหตุ ตามเนื้อเรื่องสำนวนอื่น ๆ จะเล่าต่อไปจนถึงรุ่นลูกของท้าวคัชฌาม คือ คัชฌเนก และคัชจันทร ท้าวคัชฌเนกและคัชจันทรมีอิทธิฤทธิ์มาก ทั้งสองวิวาทกันทำศึกเป็น มหาภารตยุทธ คือสะเทือนไปทั้งโลกจักรวาล เดือดร้อนไปถึงหมู่เทพเทวา เทวดาจึงไปเฝ้าพระยา แถนให้มาห้ามทัพ พระยาเถนเล็งเห็นว่าท้าวคัชฌเนกลี้นบุญแล้ว จึงบันดาลลมมิดถาด (มิดโกน) ไปยังกองทัพของสองพี่น้อง ลมมิดถาดพัดท้าวคัชฌเนกลี้นชีวิตตกลงบนแผ่นดิน ร่างท้าว คัชฌเนกกลายเป็นภูเขารูปชื่อว่า "ภูจอมลี" เป็นภูเขาอยู่กลางเมืองหลวงพระบาง ศิระษะตกลง ดินกลายเป็นพระยานาค เลือดตกลงมาเป็นก้อนสีแดงเรียกว่า "ภูครั่ง" ร่างส่วนหนึ่งตกมา กระทบแผ่นดินเป็นหลุมใหญ่ในหุบเขา ภายหลังกลายเป็นเมืองเรียกว่า "เมืองหล่ม" (อ.หล่มศักดิ์)

5.4 นิทานอธิบายเหตุ

ทำไมข้าวเมล็ดเล็ก

ชาวอีสานมีนิทานอธิบายเหตุว่าทำไมข้าวจึงมีเมล็ดเล็ก ได้ผูกเป็นนิทานไว้ดังนี้
เมื่อครั้งสมัยศึกดาบรพ ข้าวสาลีเกิดขึ้นตามธรรมชาติไม่ต้องปลูก มีผลใหญ่เท่าลูก ฟักทอง เวลาข้าวแก่ดีแล้วข้าวจะกลิ้งเข้ามาสู่ยุ้งฉางทันที คนไม่ต้องไปเก็บเกี่ยว เพราะข้าวนั้นมี เจ้าแม่โพสพเป็นหัวหน้าดูแล ครั้งนั้นมีแม่เฒ่าคนหนึ่งมีสามีก็คนต้องมีอันเลิกรากันไป นางเป็น คนเจ้าอารมณ์อยู่บ้านเพียงผู้เดียว วันหนึ่งข้าวสาลีสุกแล้วก็กลิ้งมาที่บ้านนางเหมือนปกติ ข้าวกลิ้งมาจำนวนมากทั้งใต้ถุนบ้านและบนบ้าน ข้าวอยู่เต็มหมดทั้งในท้องนอน ในครัว นางเป็น คนอารมณ์ร้ายอยู่แล้ว เมื่อเห็นข้าวเกะกะเต็มบ้าน นางก็เอามีดฟันแตกละเอียดพร้อมทั้งด่าไล่ ให้หนีไปจากบ้านของนาง แม่โพสพได้ยินดังนั้นก็โกรธที่นางไม่รู้จักบุญคุณของข้าวเลย แม่โพสพ จึงหนีไปอยู่ป่ากับพระฤๅษี เป็นเหตุให้ข้าวเหือดหายไปจากหมู่บ้านคนทุกแห่ง จนผู้คนล้มตาย หมดเมือง

มีพ่อเฒ่าแม่เฒ่าสองคนผิวเมื่อยตั้งบ้านอยู่ในป่า ชื่อว่าปู่เยอย่าเยอ ไม่ได้ติดต่อกับผู้คน

ในเมืองมีชีวิตหลายร้อยปี ต่อมาข้าวสาลีที่มีอยู่ค่อยหมดไป ไม่เกิดขึ้นใหม่ สองเฒ่าจึงพนจรไป
ในป่าด้วยความทิว ไปจนถึงถ้ำพระฤๅษีที่เจ้าแม่โพสพมาอยู่ด้วย ฤๅษีเล็งตาทิพย์รู้ว่าสองเฒ่าจะ
เป็นผู้ที่สืบศาสนาต่อไป จึงเล่าสาเหตุที่ข้าวสาลีหายไปจากโลก เพราะแม่โพสพโกรธมนุษย์ที่ไม่
รู้จักคุณค่าของข้าวดำข้าว นางจึงมาจำศีลอยู่ที่ป่าแห่งนี้ พระฤๅษีคิดจะให้พันธุ์ข้าวแก่พ่อเฒ่าแม่เฒ่า
จึงอ้อนวอนขอพันธุ์ข้าวจากแม่โพสพ แม่โพสพจึงให้พันธุ์ข้าวเมล็ดเล็กแก่สองเฒ่า แต่สองเฒ่านำ
ไปปลูกก็ไม่ขึ้น เพราะแม่โพสพไม่ได้ไปด้วย จึงกลับมาบอกพระฤๅษี ๆ จึงจับแม่โพสพหักปีก
ให้มาอยู่กับเมล็ดข้าว สองเฒ่าจึงปลูกข้าวได้งอกงาม พระฤๅษีบอกให้สองเฒ่าเคารพแม่โพสพให้
เช่นไหว้ในนาข้าว ตอนข้าวจะออกรวง และเมื่อเก็บเกี่ยวใช้วัวควายเหยียบย่ำข้าวให้ขอโทษขอ
ขมาข้าว ภายหลังต่อมาข้าวก็เจริญงอกงามผู้คนทั่วไปก็ได้พันธุ์ข้าวจากปุโยเย่าเยอ แต่เป็น
พันธุ์เมล็ดเล็ก คนก็มีลูกหลานมากขึ้น พระพุทธเจ้าก็มาตรัสรู้สั่งสอนแก่มวลมนุษย์

ด้วยเหตุนี้คน (ชาวอีสาน) จึงต้องเคารพ รั้งบุญคุณเมล็ดข้าว และต้องทำพิธีขอขมาข้าว
ตอนเก็บเกี่ยวเรียกว่า “บุญคุณลาน” และพิธีสู่ขวัญข้าว (สู่ขวัญข้าว) เจ้าพิธีกล่าวขอโทษข้าวที่
ต้องเหยียบย่ำและต้องนำไปแลกพริกแลกเกลือ ชาวอีสานมักจะเรียกปุโยเย่าเยอ ย่าเยอ มาร่วมกิน
อาหารในพิธีกรรมต่าง ๆ เพราะเป็นผู้ให้พันธุ์ข้าวแก่มนุษย์

ข้อสังเกต

1) ในภาคเหนือ มีนิทานอธิบายเหตุว่า ทำไมข้าวจึงมีเมล็ดขนาดเล็กเช่นเดียวกัน
เล่าว่า “แต่เดิมเมล็ดข้าวมีขนาดเท่าฟัก ผู้คนไม่ต้องปลูก เก็บเกี่ยวเลย พอข้าวสุกก็จะกลิ้งมาสู่
ยุงนางเอง มีหญิงมาคนหนึ่งสร้างฉางไม่ทันเสร็จ ข้าวกลิ้งเข้ามาในฉางมากมาย นางโกรธจึง
คว้าก้อนได้ทุบไปที่เมล็ดข้าว เมล็ดข้าวแตกกระจาย จึงมีเมล็ดเล็กแต่นั้นมา

2) ชาวจังหวัดชลบุรี โดยเฉพาะ อ.พนัสนิคม (จากวรรณกรรมบ้านใน ของ
ดร.กิ่งแก้ว อุตถากร) มีนิทานอธิบายว่าทำไมข้าวจึงมีเมล็ดเล็กเช่นเดียวกัน เล่ากันว่า “เดิมข้าวมี
เมล็ดใหญ่มากจะหุงต้มแต่ละครั้งต้องใช้มีดผ่าออกเป็นขึ้น ๆ เหมือนผ่ามะพร้าว แม่มาคนหนึ่ง
หิวข้าวแต่ไม่มีผู้ใดผ่าข้าวให้ นางจึงอ้อนวอนพระอินทร์ให้ช่วยบันดาลให้ข้าวเมล็ดเล็ก เพื่อจะ
สะดวกในการหุงต้ม พระอินทร์จึงบันดาลข้าวให้เมล็ดเล็ก ข้าวจึงมีเมล็ดเล็กตั้งแต่นั้นมา”

ทำไมชาวกูยหรือชาวส่วยไม่มีตัวหนังสือ (จ.สุรินทร์)

ครั้งหนึ่งนานมาแล้วพระอินทร์ได้มาบอกวิธีเขียนตัวหนังสือแก่ชาวโลก หัวหน้าเผ่า
ต่าง ๆ ก็พากันไปเรียนวิธีเขียนหนังสือจากพระอินทร์ มีชาวส่วย ชาวเขมร และลาว ทั้ง 3 คน
เดินทางไปเรียนวิชาด้วยกัน พระอินทร์ก็สอนวิธีเขียนตัวหนังสือแต่ละคนไม่เหมือนกัน นั่นคือ
หนังสือเขมรแบบหนึ่ง หนังสือลาวอีกแบบหนึ่ง และหนังสือส่วยอีกแบบหนึ่ง เพราะทั้งสามคน

พูดคนละภาษา เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ลาพระอินทร์กลับบ้านเกิดเมืองนอน ชาวเขมรและลาว จดตัวหนังสือลงในใบลาน ส่วนชาวส่วยจดตัวหนังสือลงในแผ่นหนังเพราะทนกว่าใบลาน ระหว่างเดินทางกลับบ้านเกิดฝนตกใหญ่ ชาวเขมรและลาวได้เก็บหนังสือใบลานของตนไว้อย่างดี ส่วนชาวส่วยเห็นว่าตัวหนังสือของตนอยู่บนแผ่นหนังทนทานกว่าเขมรและลาว จึงเอาแผ่นหนัง บังคิระกันฝนเดินทางมาตลอดทาง ฝนตกไม่หยุดสักทีแผ่นหนังถูกฝนจนเปื่อย ครั้นตกเย็นทั้ง สามก็มาพักผ่อนหลับนอนที่กระท่อมชายป่าแห่งหนึ่ง ชาวส่วยก็นำแผ่นหนังมาผึ่งไว้ ทั้งสามก็ นอนหลับไป มีหมาตัวหนึ่งหากินอยู่บริเวณกระท่อม ครั้นได้กลิ่นแผ่นหนังก็มากินจนหมดแผ่น เมื่อชาวส่วยตื่นมาเห็นหมากินแผ่นหนังที่จดตัวหนังสือก็ไล่ตีหมา พร้อมกับพูดว่า “จ้อจ่าจิม” (หมากินหมด)

ตั้งแต่นั้นมาชาวส่วยจึงไม่มีตัวหนังสือ เพราะหมากินหมด ส่วนชาวเขมรและลาวมี ตัวหนังสือตั้งแต่สมัยนั้นมา และนิยมเขียนในใบลาน

5.5 นิทานเทพนิยายหรือนิทานเทพปกรณัม

นิทานประเภทนี้ภาคอีสานมีไม่มากนัก เช่น พระยาแก่นสร้างโลก ปุสังกะสาอย่าสังกะสี เป็นต้น

ปุสังกะสาอย่าสังกะสี

นานมาแล้วก่อนที่จะมีโลก มีแผ่นดินและสรรพสิ่งเกิดขึ้นในโลกนี้ รวมทั้งสวรรค์ นรกอเวจี ครุฑ นาค เทวดา พระอินทร์ พระพรหม และพระอาทิตย์พระจันทร์ ยังไม่มีแสงส่องพื้นโลก

ได้บังเกิดมีอากาศเว้งว่าง มีดมัว นานเข้าก็บังเกิดมีเมฆ ค้วนลอยอยู่ในอากาศ มีลม พัดเมฆคว้านไปมา ลอยคว้างคว้างไปทางเหนือทีหนึ่ง แล้วก็ลอยมาได้หาทิศทางไม่ได้ ครั้นนาน แสนนานก็บังเกิดเป็นน้ำ มหาสมุทร ในคัมภีร์เรียกว่า “ปฐมมูล ปฐมกัป”

ก่อนที่จะมีปลาอานนท์บนแผ่นดินนั้น มีเพียงมหาสมุทรลอยไปมาอยู่ในอากาศ ลม พัดลอยคว้างคว้างไปมาหาทิศทางไม่ได้ ลมพัดน้ำอยู่นานจนเกิดเป็นแผ่นดินเล็ก ๆ คือ “แผ่นดินท่อย่อยไก่อ่ ต้นไม้ ท่อลำเทียน” (แผ่นดินเทากับรอยกระจง และต้นไม้เทอลำเทียน) ลมพัดจน แผ่นดินเล็ก ๆ นี้แยกเป็นสองส่วน ลอยไปในมหาสมุทร ล่วงเวลาต่อมาอีกนานแผ่นดินทั้งสองก็ เริ่มขยายตัวใหญ่ขึ้น ๆ บังเกิดมนุษย์ผู้ชายอยู่บนแผ่นดินหนึ่งชื่อว่า “ปุสังโกยสา” และเกิด มนุษย์ผู้หญิงอีกแผ่นดินหนึ่งชื่อว่า “อย่าสังโกยสี” มนุษย์คู่แรกทั้งสองนี้เกิดจากการรวมตัวของ ชันท์ทำเป็นร่างมนุษย์ เดินไปมาได้ พูดจาได้ มีความรู้เฉลียวฉลาด รู้จักทำงานสร้างแปง (สร้าง) สรรพสิ่งต่าง ๆ บั้รูปลั้ตัวก็เป็นสิ่งมีชีวิตจริง ๆ มนุษย์คู่แรกทั้งสองนี้ได้สร้างสรรพสิ่งขึ้นในโลก จะเป็นสัตว์ก็ดี พืชพันธุ์ธัญญาหารอื่น ๆ ก็ดี

อยู่ต่อมาเกิดลมพายุพัดพาแผ่นดินทั้งสองลอยไปตามน้ำมาพบกัน ปุสั๋งไทยสาย่าสังไทยสีก็ได้พูดคุยกัน ตามทุกข์สุขซึ่งกันและกัน และอยู่ด้วยกัน จึงคิดจะสร้างมนุษย์ชายหญิงเพิ่มเติม เพราะรู้ว่าการที่มีผู้คนมาก ๆ จะสนุกสนานกว่าอยู่ผู้เดียวเหมือนแต่ก่อนที่แผ่นดินยังแยกกัน มนุษย์ชายหญิงที่ปุสั๋งไทยสาย่าสังไทยสีสร้างขึ้นมามากมาย รวมกันอยู่

ครั้นอยู่รวมกันนาน ๆ ธรรมชาติก็คิดใจให้เกิดค้นหาเกมมนุษย์ทั้งหลาย โดยไม่มีครูสั่งสอนให้แก่เขาเลยแม้แต่น้อย คนที่มีสติฉลาดสมสู่กันมีลูกหลานสืบต่อมา เพราะมีสติฉลาดสมสู่กัน มนุษย์ที่ปุสั๋งไทยสาย่าสังไทยสีสร้างมานั้นจึงมีรูปร่างเปลี่ยนเป็นแก่ชรา และมนุษย์ชายหญิงก็ยิ่งมากทวีคูณสืบต่อมาถึงทุกวันนี้

ในตำนานยังเล่าต่อไปถึงการสร้างโลกสร้างจักรวาลของปุยาทั้งสองว่า ครั้นสร้างมนุษย์ชายหญิงแล้ว ปุยาทั้งสองก็สร้างเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล มีทวีปทั้งสิ้น คือ ชมพู-ทวีป อุตตรกุรุทวีป บุรพวิเทหทวีป และอมรโคยานทวีป อยู่ทั้งสี่ทิศของเขาพระสุเมรุ สร้างเขาสัตถภัณฑ์คีรี 7 เทือกเขาล้อมรอบเขาพระสุเมรุ (มี เนมิทร ยูคนธร อสิทร กรวิก สุทัศน์ อัศกัน และวิตกคีรี) มีแม่น้ำล้อมรอบเขาทั้งเจ็ด (ไม่ได้กล่าวชื่อว่า ทะเลสีทันดร)

หลังจากนั้นก็ให้พระอาทิตย์ และพระจันทร์ส่องแสงและเดินรอบจักรวาล ทวีปทั้งสิ้นก็ได้รับแสงอาทิตย์โดยครบถ้วน แล้วจึงเกิดราตรี 12 ราตรี และฤดูทั้งสาม พระอาทิตย์เป็นตาโลกมาตั้งแต่ปฐมกับ ชักรถผ่านเขาพระสุเมรุผ่านจักรวาลโดยรอบ และเดินเร็วกว่าพระจันทร์ พระจันทร์จึงถูกพระอาทิตย์บังแสงเกิดเป็นเดือนดับ (ข้างแรม) และหากพระอาทิตย์ไม่บังแสงจันทร์จะเกิดเดือนเพ็ญ (เดือนเต็มดวงในวันเพ็ญ)

กล่าวถึงชมพูทวีปต่อไปอีกว่า ที่เชิงเขาพระสุเมรุมีทางน้ำไหลออกมา 4 ทางคือ ปากราชสีห์ทางหนึ่ง ปากช้างแก้วทางหนึ่ง ปากม้าทางหนึ่ง และปากวัวอุสุภราชทางหนึ่ง ไหลรอบเขาพระสุเมรุออกมาผ่านโขดหิน ภูผามาเป็น แม่น้ำมูล แม่น้ำโฆง และแม่น้ำอโนมา มีสระอโนดาต น้ำใสสะอาด พื้นเป็นทรายเงินทรายทองริมทำน้ำ ปุสั๋งไทยสาย่าสังไทยสีได้ตกแต่งเป็นที่บำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธโธ (พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แต่ไม่ได้ตั้งตนเป็นศาสดาสั่งสอนพระธรรม) และพวกฤาษี

เกิดเป็นไม้ดอกงามสะพรั่งในบริเวณฝั่งน้ำ ทั้งแม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรวมหิมหาคาสครน น้ำไหลเรื่อยต่อไป แผ่กว้างสาขาอยู่ในชมพูทวีป มีแม่น้ำของ (โขง) เป็นค้ำในภาคพื้นชมพูทวีปและมีเกาะล้งกาอยู่ปากน้ำ

ปุสั๋งไทยสาย่าสังไทยสีเป็นสามิภรรยาที่สร้างสรรพสิ่งในโลก และได้สั่งสอนให้มนุษย์โลกให้ตั้งตนอยู่ในศีล สร้างกุศลบำเพ็ญทาน เพื่อจะได้ไปเกิดในสวรรค์ หากใครอยากจะไปเกิดอยู่ในนรกอเวจี ก็ให้สร้างกรรมเวร จะได้จมอยู่ในนรกอเวจี

อภิปราย

1) เรื่องปู่สังกะสาอย่าสังกะสีสร้างโลก เป็นตำนานของภาคอีสาน ที่เล่าสืบกันมาจนเป็นสำนวนว่า "เมื่อครั้งปู่สังกะสาอย่าสังกะสี" แต่ต้นฉบับที่นำมาเป็นตัวอย่างเป็นฉบับลายลักษณ์คือบันทึกเป็นโคลงสาร จึงมีชื่อสถานที่ เช่น เขาพระสุเมรุ แม่น้ำคงคา ยมูนา ฯลฯ ถูกต้องกว่าสำนวนที่เป็นเรื่องเล่าปากต่อปากสืบต่อมา เพราะผู้บันทึกได้เรียบเรียงความรู้ของตนเข้าไปกับเนื้อเรื่องด้วย จึงพบว่าได้บรรยายทวีปทั้งสี่ ปาหิมพานต์ และเขาสัตกัณฑ์คีรี ได้ชัดเจนกว่าเรื่องเล่า

2) จะเห็นได้ว่าตอนต้น อันเป็นตอนที่สร้างโลกสร้างจักรวาลและมนุษย์ เป็นตำนานพื้นบ้านแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์คู่แรกของโลก คือปู่สังกะสาอย่าสังกะสี (ในฉบับบันทึกลายลักษณ์ใช้ว่า "ปู่สังโกยสาอย่าสังโกยสี") สร้างสรรพสิ่ง และมนุษย์โลกขึ้นมา ส่วนตอนท้าย ๆ จึงมีตำนานทางอินเดีย เช่น เขาพระสุเมรุ สัตกัณฑ์คีรี แม่น้ำปัญจมหานที (คงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิมหาคาเรศ) แต่กระนั้นก็ตามนักปราชญ์ยังได้แทรกชื่อแม่น้ำสำคัญของท้องถิ่นไปด้วย เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และแม่น้ำโมง เป็นต้น หากเราพิจารณาตำนานต่าง ๆ ของไทย ทั้งภาคเหนือ อีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ มักจะมีชื่อสถานที่เหมือนอินเดีย นั่นคือตามความนึกคิดของโบราณจารย์ไม่ได้แยกสถานที่ คือ เทศะ ชัดเจนเหมือนคนปัจจุบัน เพราะคิดว่าบริเวณประเทศไทยก็เป็นชมพูทวีปเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ชื่อสถานที่จึงตรงกับอินเดียบ้าง ในประเทศไทยบ้าง

3) ตำนานมนุษย์คู่แรกของภาคเหนือ เรียกว่า "ปู่สา งสา ยาสา งไส้" เช่นเดียวกัน แต่เนื้อเรื่องที่เล่าแตกต่างกันบ้างดังนี้

มนุษย์คู่แรกเกิดมาเองโดยธรรมชาติ ชื่อว่า ปู่สา งสา ยาสา งไส้ และไม่ได้บอกชัดเจนว่าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกและจักรวาล เพียงแต่มีเรื่องว่า ปู่ย่าทั้งสองได้ปั้นสัตว์ 12 ชนิด คือหนู วัว เสือ กระต่าย นาค งู ม้า แพะ ลิง ไก่ หมา ช้าง (หมู) เพื่อให้ลูก ๆ ของปู่สา งสา ยาสา งไส้เล่น ต่อมาสัตว์ทั้ง 12 ชนิดก็มีชีวิตสืบลูกหลานออกมาปัจจุบัน และเป็นสัตว์ประจำปีของไทยทั้ง 12 ปี ส่วนลูก ๆ ของปู่สา งสา ยาสา งไส้ ก็แต่งงานกันมีลูกหลานสืบมาทุกวันนี้

4) ตำนานสร้างโลกสร้างจักรวาลของภาคกลางและภาคใต้ ได้แนวมาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ซึ่งเป็นกล่าววว่า "เมื่อครั้งปฐมกัลป์เกิดไฟไหม้โลก ไม่เหลือสิ่งใด (ไฟบัลลัยกัลป์) ต่อมาเกิดฝนตกใหญ่ น้ำท่วมโลกอยู่นาน ครั้นเมื่อน้ำเหือดแห้งลง พื้นดินมีกลิ่นหอมลอยไปถึงสวรรค์ เหล่าเทวดาและนางฟ้าได้กลิ่นหอมของแผ่นดิน ต่างก็บินลงมากินดิน เป็นสาเหตุให้ปีกหลุดบินไม่ได้ จึงไม่สามารถกลับไปสวรรค์ได้ จึงพากันอาศัยอยู่บนพื้นดินสืบลูกหลานต่อมา บางแห่ง

เล่าว่าเทวดาและนางฟ้าเหาะลงมา เมื่อกินดินแล้วทำให้ฤทธิ์หมดไป จึงเหาะไม่ได้ และอาศัยอยู่บนโลกสืบลูกสืบหลานต่อมา

5.6 นิทานคติธรรม

นิทานคติธรรมภาคอีสานมีจำนวนมาก ซึ่งบางเรื่องก็ได้ปรับปรุงมาจากชาดก ดังตัวอย่าง

ปญจจาราเถรี

เรื่องปญจจาราเถรี เป็นพุทธสาวกหญิงที่สำคัญรูปหนึ่ง ได้ปรับปรุงมาเป็นนิทานเล่าสู่กันฟังโดยทั่วไป เช่น ชาวรามัญ อ.พระประแดง เรียกชื่อว่าเรื่อง “ลูกสาวเศรษฐีกับพรานชายเนื้อ” ส่วนในภาคอีสานเรียกว่า “เรื่องนางปาดาลา” เป็นต้น และเนื้อเรื่องแตกต่างกันบ้าง ดังนี้

1. นางปาดาลา (จ.ร้อยเอ็ด)

เศรษฐีผู้มั่งคั่งที่บ้านเรือนอยู่ที่กรุงสวตถิ มีธิดา 1 คนชื่อว่า ปาดาลา มีทาสรับใช้ชื่อจูละ เมื่อธิดาเจริญวัยเศรษฐีก็อยากจะให้นางมีสามี แต่นางไม่ยอมรับรักชายใดเลย บุตรเศรษฐีก็สมัครรักใคร่นางจำนวนมาก แต่นางก็ปฏิเสธเพราะนางรักใคร่อยู่กับจูละทาสรับใช้ในบ้าน ส่วนจูละก็พยายามที่จะให้นางรับแต่งงานกับบุตรเศรษฐีอื่น ๆ เพราะทนเห็นนางถูกพ่อแม่ขู่บังคับเยียนตีไม่ได้ ในที่สุดทั้งสองจึงคิดจะหนีออกจากบ้าน ไปอยู่ไกลแสนไกล จนเศรษฐีผู้มั่งคั่งตามไม่พบ ทั้งสองไปสร้างกระท่อมอยู่อย่างมีความสุขตามประสาผู้มั่งคั่ง จนมีลูก 2 คน นางปาดาลาได้รับความลำบากมาก จึงชวนจูละผู้สามีกลับบ้าน แต่จูละไม่ยอมกลับขอให้นางอยู่ตามประสาผู้มั่งคั่ง ดึกกว่ากลับไปถูกผู้คนตีเตือน นางก็อดทนอยู่กับสามี สามีก็ขยันขันแข็งทำไร่ไถนาหาเลี้ยงกันไป อยู่มาวันหนึ่งสามีถูกงูพิษกัดตายในป่า นางนั่งคอยสามีทั้งคืนไม่เห็นกลับมาบ้าน นางรอจนเช้าจึงออกติดตามไป อุ้มลูกคนเล็กและจูงลูกคนโตไปตามยถากรรม ติดตามเท่าไรก็ไม่พบสามี เดินทางมาจนถึงแม่น้ำ ผางกำลังตกหนัก ไม่มีที่พอจะหลบฝนได้ นางจำเป็นต้องข้ามแม่น้ำ จึงนำลูกคนเล็กไปก่อนแล้ววางไว้ที่ชายฝั่ง นางจึงข้ามน้ำมาเพื่อมารับลูกคนโต ระหว่างอยู่กลางแม่น้ำ เขียวเห็นเด็กตัวเล็ก ๆ คิดว่าเป็นก้อนเนื้อจึงลงมาเฉี่ยวไป นางเห็นดังนั้นก็โหมมือไล่เหยี่ยว ส่วนลูกคนโตเห็นแม่โหมมือคิดว่าให้ตนเดินข้ามแม่น้ำไป ลูกคนโตจึงโผล่ไปหาแม่ แต่น้ำลึกมากจึงจมน้ำตาย นางเหลือทีจะโศกเศร้าที่เห็นลูกน้อยตายไปต่อหน้าทั้งสองคน นางจึงเดินร้องไห้ไปตามยถากรรม ในที่สุดก็หวนกลับมายังบ้าน ครั้นถึงหมู่บ้านก็ได้ยินผู้คนเขาเล่าลือว่า ปราสาทเจ็ดชั้นได้ถล่มลงมาทับผู้คนในปราสาทตายหมด นางหมดที่พึ่งไม่มีญาติเหลือเลยแม้แต่คนเดียว นางร้องไห้คร่ำครวญไร้สติล้มไปชัฏญะ นางเดินมาพบสถานที่แห่งหนึ่งมีผู้คนจำนวนมากที่เฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อนางทราบดังนั้นก็บุกเข้าไปเฝ้าเบื้องหน้าพระพุทธเจ้า โดยไม่ยอมเชื่อฟังบรรดาพุทธบริษัทที่ห้ามปรามนาง ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็เทศนาโปรดนาง นาง

ได้สติรู้แจ้งแห่งธรรมในครั้งนั้น นางก็ขอบวชเป็นพระภิกษุณีและสำเร็จอรหัตต์ในเวลาต่อมา

2. ลูกสาวเศรษฐีกับพรานชายเนื้อ (อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ)

เศรษฐีผู้มั่งมีมีธิดาคนหนึ่ง สร้างปราสาทเจ็ดชั้นให้ลูกสาว วันหนึ่งมีพรานป่ามาขายเนื้อ นางเห็นพรานชายเนื้อจากช่องหน้าต่างปราสาท ก็เกิดความเสนาหาพรานทันที นางจึงกล่าวว่าพรานจำเมื่อขายเนื้อหมดแล้วจงมารับด้วยเถิด พรานได้ฟังดังนั้นก็รู้ความในใจของนาง พรานจึงมารับนางไปอยู่เป็นคู่สามีภรรยาในกระท่อมในป่า อยู่มาจนนางคลอดลูกคนหนึ่ง นางพยายามรบเร้าให้พาไปหาพ่อแม่แต่พรานก็บ่ายเบี่ยง อยู่จนนางเจ็บท้องจะคลอดลูกอีกคนหนึ่ง พรานก็ไปหาฟันในป่า บังเอิญถูกงูกัดตาย พรานก็ไม่กลับบ้าน เมียนั่งคอยจนตลอดคืน และนางก็คลอดลูกอีกคนในคืนนั้นด้วยตัวคนเดียว ครั้นรุ่งเช้าไม่เห็นสามีกลับมา นางก็อุ้มลูกทั้งสองติดตามหา ให้ลูกคนโตเดินบ่ามบ่าม ทั้งสามแม่ลูกเดินไปจนพบศพสามีตายอยู่บริเวณที่ตัดฟัน นางก็เผาศพสามีแล้วพาลูกเดินต่อไปตามยถากรรม ครั้นเมื่อถึงแม่น้ำนางจำเป็นต้องพาลูกไปที่ละคน นางจึงอุ้มลูกคนเล็กข้ามน้ำไปก่อน แล้ววางลูกคนเล็กไว้บนตอไม้ นางก็กลับมาเพื่อรับลูกคนโตอีกฝั่งหนึ่ง ระหว่างนางอยู่กลางแม่น้ำ นกบินมาโฉบเอาลูกคนเล็กไปกิน นางเห็นดังนั้นก็ตะโกนร้อง “เฉีว ๆ” เพื่อไล่นก ลูกชายคนโตเข้าใจว่าแม่เรียก ก็ลุยน้ำมาหาแม่ น้ำเชี่ยวพัดลูกจมน้ำตายต่อหน้า นางโศกเศร้าร้องไห้ให้เดินไปในป่าอย่างคนไร้สติ ผ่าฝอยขาด กระรุ่งกระริง เดินไป ๆ จนถึงหมู่บ้าน พบผู้คนจึงถามถึงเศรษฐีพ่อแม่ของตน ชาวบ้านบอกว่าเมื่อเกิดพายุแรงพัดปราสาทถล่มทับเศรษฐีตายแล้ว นางยิ่งเสียใจเป็นทวีคูณ ไม่เห็นว่ามิใคร่ที่จะฟังได้อีกแล้ว นางจึงเดินต่อไปจนพบพระภิกษุกำลังเทศน์ นางก็เข้าไปใกล้ยืนฟังอยู่นาน จนได้สติแล้วนางจึงนั่งลงกราบ และตั้งใจฟังพระธรรม ไม่นานนางก็มีดวงตาเห็นธรรม จึงขอบวชเป็นภิกษุณีกับพระภิกษุรูปนั้น

หมายเหตุ เรื่องทั้งสองนี้คล้ายคลึงกัน แต่เรื่องหลังไม่เห็นว่าได้พบพระพุทธองค์เหมือนเรื่องนางปาดาลา

นางทาสีกับพระพุทธเจ้า (ภาคอีสาน)

ในภาคอีสานมีนิทานเล่าถึงสาเหตุในการทำบุญข้าวจี ซึ่งเป็นงานบุญเดือนสามที่ชาวอีสานนำข้าวเหนียวหนึ่งมาปั้นเป็นก้อนขนาดไข่ทาน ใส่ข้าวอ้อยข้างในแล้วนำมาเสียบไม้ปักจนเหลืองแล้วทอดด้วยไข่ เพื่อนำไปตักบาตร ซึ่งทำกันทุกบ้านเรียกว่า “งานบุญข้าวจี” มีเรื่องเล่าดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่กรุงราชคฤห์ ที่บ้านเศรษฐีมีนางทาสีคนหนึ่งชื่อว่า “นางปุลณนา” นางต้องไปหาบน้ำทุกเช้าจากบ่อน้ำที่ไกลจากหมู่บ้านมาก นางจึงเตรียมอาหารไปกินด้วย นางใช้ข้าวผสมรำอ่อนปั้นคลุกกันดีแล้วนำไปย่างจนสุกเกรียม วันหนึ่งขณะที่นางออก

จากบ้านไปตักน้ำ ได้พบบุรุษผู้มีร่างกายงาม นางก็ทราบทันทีว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะนางได้ ยินเขาเล่าลือกันว่า พระพุทธรเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่เมืองนี้ นางเกิดศรัทธามาก นางอยากจะทำถวาย สิ่งหนึ่งสิ่งใด แต่นางเป็นเพียงทาสีผู้ยากไร้ นางมีเพียงปั้นข้าวจี๋ที่ติดตัวมา นางจึงถวายก้อน ข้าวจี๋ด้วยใจหวั่นไหว เพราะเกรงว่าพระพุทธรองค์จะโยนข้าวจี๋ของนางทิ้งเสีย กลับตรงกันข้ามพระพุทธรเจ้าทรงรับปั้นข้าวจี๋แล้วทรงฉันข้าวจี๋จนหมดต่อหน้านางทาสี นางทาสีมีความปีติ ยินดีอย่างยิ่ง ที่เห็นพระพุทธรเจ้าฉันข้าวของนางทาสีอย่างเต็มพระทัย ซึ่งพระองค์ทรงทราบดีว่า การทำบุญนั้นอยู่ที่ศรัทธาและเจตนาอันบริสุทธิ์ หากได้อยู่ที่ค่างวดของสิ่งของที่ทำบุญไม่ ฉะนั้น ชาวอีสานจึงได้ทำบุญข้าวจี๋ประจำทุกปีในเดือนสาม จนเรียกว่า “งานบุญเดือนสาม”

จะแกส่าเปิว หรือเรื่องหมาจิ้งจอก (สุรินทร์)

จังหวัดสุรินทร์และใกล้เคียง มีนิทานคติเรื่องหมาจิ้งจอกกับลูกสาว ซึ่งมีแนวเรื่อง เหมือนกับเรื่อง “ศรีบัวทอง” ที่ชาวลำปางเชื่อว่า ลานหินที่อำเภอแม่ทะ จ.ลำปาง มีรอยเท้าสุนัข ในแผ่นหินจำนวนมาก เป็นที่อยู่ของสุนัขในเรื่องศรีบัวทอง ในที่นี้จะยกตัวอย่างนิทานจังหวัด สุรินทร์ ดังนี้

มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งอยู่บนสวรรค์ เทวดาองค์หนึ่งสาปให้มาเป็นหมาจิ้งจอกในโลก นางหมาจิ้งจอกมองเห็นเด็ก ๆ รังแกสุนัข เมื่อนางจะคลอเคลียซึ่งตั้งท้องมาแต่สวรรค์ นางหมาจิ้งจอกจึงหนีไปอยู่ในถ้ำเพื่อออกลูก ครั้นออกลูกมากลายเป็นมนุษย์ทั้งคู่ เป็นผู้หญิงหน้าตา สวยงาม หมาจิ้งจอกจึงเลี้ยงลูกอยู่ในป่านั้น หาเสื้อผ้าอาหารมาเลี้ยงดูลูกจนเติบโต เป็นสาวทั้งสองคน

ครั้งนั้นมีพระราชานแห่งกรุงพาราณสีได้เสด็จประพาสป่า พบพี่น้องสองสาวมาเล่นน้ำ พระองค์หลงใหลความงามของนางทั้งสอง จึงสอบถามนาง ๆ ก็บอกว่านางเป็นชาวป่าอาศัยอยู่ใน ป่านี้มาแต่เกิด พระราชาจึงรับนางทั้งสองไปเป็นชายา ให้พี่สาวเป็นมเหสี ส่วนน้องสาวเป็นนางสนม นางหมาจิ้งจอกกลับจากหาอาหาร ไม่พบลูกสาวทั้งสองก็ติดตามดมกลิ่นพเนจรไป ส่วนลูกสาวคนโตเมื่ออยู่ในวังก็มีความสุข ไม่คิดถึงแม่เลย ลูกสาวคนน้องคิดหาแต่แม่หมาว่าป่านี้คง เทียบหานางทุกแห่งหน วันหนึ่งแม่หมาติดตัวมีกลิ่นมาจนถึงในวัง ลูกสาวคนโตเปิดหน้าต่างเห็น แม่หมาจิ้งจอกก็จำได้ จึงรีบปิดหน้าต่างทันที เกรงว่าพระราชารู้ว่าตนมีแม่เป็นหมา แม่หมาจะ วิ่งเข้าไปหาลูกสาวให้จงได้ ลูกสาวเห็นแม่หมาจึงให้คนไล่ต้อนออกไป แม่หมาจิ้งจอกจึงไปหานาง น้องสาว เมื่อนางเห็นแม่หมาของนางก็ดีใจวิ่งเข้ากอด อุ้มขึ้นสู่ปราสาท และนางก็เล่าบอก กับพระราชานางมีแม่เป็นสุนัข จึงขออนุญาตเลี้ยงแม่ของนางไว้บนปราสาทด้วย แต่ด้วยความ อิดโรยนางแม่หมาจิ้งจอกก็สิ้นใจตาย เมื่อแม่ตายนางก็ขออนุญาตพระราชานขอเก็บกระดูกไว้บูชา

พระราชาก่อนญาติ เมื่อนางบุษจากระดุกแม่ได้เจ็ดวันกระดุกก็กลายเป็นทองคำ

เมื่อพระราชาทราบดังนั้น จึงทรงดำริว่านางสาวเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณมารดา แม้ว่า เป็นสุนัขก็ไม่รังเกียจ จนนางได้รับผลแห่งคุณความดีมีเงินทองมากมาย พระราชาจึงไปถามมเหสี ผู้เป็นพี่สาวนางยอมรับ พระราชาทรงดำริว่านางไม่รู้บุญคุณแม่ผู้เลี้ยงดู จึงปลดออกจากตำแหน่ง มเหสี และขับไล่ออกจากเมือง ยกฐานะนางสาวให้เป็นมเหสีแทน

5.7 นิทานมุขตลก

นิทานมุขตลกภาคอีสานมีจำนวนมาก เรียกว่านิทานก้อม และนิทานโตงโตย โดยเฉพาะ นิทานมุขตลกเรื่องเพศมีมาก ทั้งจำนวนเรื่องและหลายสำนวน ในที่นี้จะยกตัวอย่างเล็กน้อย

เชียงใหม่

เชียงใหม่มีบุคลิกเช่นเดียวกับศรีธนญชัย นิยมเล่ากันในภาคอีสานโดยทั่วไปและกลุ่ม ลาวโซ่ง (ไทยดำ) อ.เขาย้อย จ.เพชรบุรี และกลุ่มไทย-ลาวอื่น ๆ ที่อพยพมาอยู่ในภาคกลาง เช่น ไทยพวน จ.ลพบุรี และ จ.ปราจีนบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ ไทยลื้อในภาคเหนือก็มีเรื่อง เชียงเมียงเช่นเดียวกัน (เชียงใหม่-ภาษาอีสาน เรียกชายหนุ่มที่เคยบวชเณร) ดังตัวอย่าง

1) เชียงเมียงกับเจ้าเมือง

เจ้าเมืองอินทปัตถาทราบว่ายางเมียงเป็นคนฉลาดปัญญาไว จึงอยากจะลองดีกับเชียง เมียง วันหนึ่งเจ้าเมืองพบเชียงเมียงยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ เจ้าเมืองพูดว่า "อ้ายเชียงเมียงเขาวางมึงชี้ตัว เก่ง ไทหลงตัวกูให้ลงสระน้ำดูที" ด้วยปัญญาไวเชียงเมียงจึงตอบว่า "ข้อยตัวคนลงสระน้ำไม่ได้ ทรอก แต่ตัวคนให้ขึ้นจากสระน้ำได้" เจ้าเมืองได้ยินดังนั้นก็ลงไปในสระแล้วพูดว่า "กูลงมาอยู่ใน สระน้ำแล้ว ทีนี้มึงลองตัวกูให้ขึ้นจากสระน้ำดูทีสิ" เชียงเมียงก็หัวเราะแล้วก็ตอบไปว่า "ข้อย ตัวพระยาเมืองลงน้ำได้แล้ว ท่านจะขึ้นจากสระน้ำหรือไม่ก็ตามใจ" เจ้าเมืองรู้ตัวว่าตนเสียรู้อ้าย เชียงเมียงแล้ว (ตัว-โกหก ข้อย-ฉัน ข้าพเจ้า)

2) เชียงเมียงกับหลวงตา

เชียงเมียงเมื่ออายุยังน้อย ก็อาศัยวัดเล่าเรียนหนังสือกับหลวงตา ตามปกติหลวงตาจะ ตื่นนอนแต่เช้าเพื่อไปบิณฑบาต วันหนึ่งหลวงตาทื่นสายไปบิณฑบาตจึงได้ข้าวน้อยไม่เต็มบาตร หลวงตาทกลับถึงวัดจึงดูว่าเชียงเมียงว่าดีแต่วิ่งเล่นแต่เช้า ไม่เอาการเอางาน ต่อไปนี้ให้มีหน้าที่ คอยปลูกหลวงตาทุกวัน ให้ปลูกแต่เช้า เชียงเมียงถามว่าจะให้ปลูกหลวงตาตอนไหน หลวง ตาบอกว่าดูดาวประกายพฤกษ์ ถ้าดาวประกายพฤกษ์ขึ้นถึงยอดตาลให้ปลูกทันที

เชียงเมียงนอนตื่นแต่ตีกับด้วยกังวลว่าจะนอนตื่นสาย เชียงเมียงนั่งคอยดูดาวประกาย พฤกษ์ก็ไม่เห็นจะขึ้นสักที ครั้นจะกลับไปนอนต่อก็เกรงว่าจะหลับจนเลยเวลา เชียงเมียงจึงคิด

หาวิธีจะปลุกหลวงตา จึงนำเทียนไปจุดไว้ที่ยอดตาล แล้วกลับมาปลุกหลวงตาว่าดาวประกายพุกฤษ์ขึ้นถึงยอดตาลแล้ว หลวงตามองเห็นเทียนคิดว่าเป็นดาวประกายพุกฤษ์จริง ๆ จึงรีบครองจีวรออกบิณฑบาต เมื่อเดินไปถึงหมู่บ้านไม่เห็นชาวบ้านตื่นกันเลย เพราะยังมีดอยู่ หลวงตาดจึงรู้ว่าได้เสียรู้ย้ายเชียงเมียงอีกแล้ว จึงกลับวัดด้วยบาตรเปล่า ฯลฯ

อาจี

เรื่องอาจีเป็นเรื่องที่เล่ากันในเขตวัฒนธรรมเขมร-ส่วย คือจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบางอำเภอของจังหวัดบุรีรัมย์ อาจีเป็นตัวเอกของเรื่อง มีบุคลิกเช่นเดียวกับศรีธนญชัย หรือ เชียงเมียง บางแห่งเรียกชื่อว่า “อาจิสันญเจย” ก็มี ในที่นี้จะยกตัวอย่างเล็กน้อย ดังนี้

1) อาจีกับท่านขุน

(ปรับปรุงจากศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูสุรินทร์ นิทานพื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์-ศรีสะเกษ พ.ศ.2527)

อาจีได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านท่านขุน วันหนึ่งท่านขุนไปวังเจ้าเมืองจึงให้อาจีสะพายยามตามไปด้วย ในยามมีเครื่องใช้ประจำตัวของท่านขุน และหมากพลู ท่านขุนสั่งอาจีว่าดูแลยามให้ดี ถ้าเห็นอะไรตกก็เก็บใส่ให้เรียบร้อย ครั้นเมื่อเดินทางไปวังอาจีเห็นขี้ม้ายก็เก็บใส่ยามตามคำสั่งท่านขุน เห็นอะไรก็เก็บใส่จนเต็มยาม ครั้นถึงประตูวังท่านขุนก็พบขุนนางจำนวนมาก ท่านขุนเรียกอาจีมาแล้วให้นำหมากพลูมากิน พร้อมกับแจกเพื่อนขุนนางด้วย อาจีก็จัดหมากส่งให้ท่านขุนและเพื่อน ๆ ท่านขุนเห็นขี้ม้ายติดหมากพลูเลอะเทอะไปหมด เพื่อน ๆ ขุนนางก็โกรธที่นำหมากพลูเปื้อนขี้ม้ายไปให้กิน ท่านขุนไม่รู้จะทำอย่างไรโกรธอาจีเป็นที่สุด พอดีกับเจ้าเมืองให้เข้าเฝ้า จึงต้องอดใจกลั้นโทสะเอาไว้ แล้วไล่อาจีกลับบ้านก่อน

ครั้นท่านขุนกลับถึงบ้านจึงเรียกอาจีมาดูว่า ที่ทำให้ท่านขุนเสียหน้า และเสียเพื่อน ท่านขุนจึงว่าอย่าอาจีทำไม่มึงจึงแกล้งเอาขี้ม้ายใส่ไปในยาม อาจีตอบว่า ผมทำตามคำสั่งท่านขุนขอรับ ท่านขุนบอกว่าเห็นอะไรตกหล่นก็เก็บใส่ยามให้เรียบร้อย ผมเห็นขี้ม้าย ขี้ควาย ก้อนหิน ก้อนกรวด ผมก็เก็บใส่ยามจนเต็มตามคำสั่งขอรับ ถ้าผมไม่เก็บใส่ก็เกรงว่าขัดคำสั่งท่านขุนขอรับ ท่านขุนก็จรรยาที่เอาความผิด เป็นอันว่าท่านขุนก็เสียรู้อาจีอีก

2) เมียอาจี

อาจีเมื่อเจริญวัยก็มีภรรยา ตามชาวเล่าลือว่าภรรยาอาจีไม่เพียงแต่จะมีรูปร่างสวยงามอย่างเดียว แต่ยังมีเฉลียวฉลาดปราดเปรื่องอีกด้วย วันหนึ่งเจ้าเมืองอยากจะทดลองปัญญาภรรยาของอาจี เพราะเจ้าเมืองเกลียดอาจีจึงหาเหตุจะลงโทษ แต่ไม่สำเร็จสักครั้งเดียว จึงหาอุบายลงโทษภรรยาอาจี เจ้าเมืองจึงสั่งให้เสนาจับนกระจาบ แล้วนำไปให้ภรรยาอาจีทำ

อาหารมาให้ 100 อย่าง เสนาก็นำนกกกระจาบไปให้ภรรยาอาจี 1 ตัว พร้อมกับบอกว่าเจ้าเมืองมีคำสั่งให้ทำอาหารให้ 100 อย่าง ถ้าทำไม่ได้เจ้าเมืองจะเนรเทศออกจากเมืองทั้งสองคนผิวเมีย ภรรยาอาจีจึงบอกเสนาให้คอยอยู่ก่อน นางก็เข้าไปในบ้านแล้วนำเข็มมา 1 เล่มสั่งให้เสนา พร้อมกับบอกว่าให้นำเข็มไปให้เจ้าเมืองทำมีดมาให้ 100 อัน นางจะนำมาหั่นเนื้อนกกกระจาบทำอาหารให้ได้ 100 อย่าง เสนากลับไปทูลเจ้าเมือง เจ้าเมืองก็จนปัญญาที่จะทำมีดให้ได้ 100 เล่ม เป็นอันว่าจะหาเหตุลงโทษอาจีกับภรรยา มันไม่ได้อีก

ข้อสังเกต

นิทานมุขตลกเชิงเจ้าปัญญาในภูมิภาคต่าง ๆ จะมีชื่อตัวเอกของเรื่องแตกต่างกัน เป็นศรีธนญชัยบ้าง เขียงเมียงบ้าง หรือ อาจีบ้าง แต่แกนของโครงเรื่องจะตรงกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น

1) ตอนน่านอง เมื่อตอนเยาว์วัยพ่อแม่ให้เลี้ยงน้อง แต่พี่เกียจปล่อยให้น้องสกปรกทั้งตัวไม่อาบน้ำดูแลความสะอาด แม่กลับบ้านก็ดูว่าหุบตี แล้วสั่งว่า "ให้ดูแลอาบน้ำอาบทำล้างใส่ล้างฟุงน้องบ้าง" พอวันรุ่งขึ้นแม่ก็ไปทำงานตามปกติ ก็จัดการทำตามคำสั่งแม่ทุกประการ คืออาบน้ำล้างใส่ล้างฟุงน้อง โดยนำมามีดมาผ่าท้องล้างใส่จนน้องตาย

2) ตอนขอที่สร้างบ้านเท่าแมวดิ้นตาย เมื่อเจริญวัย (เขียงเมียง ศรีธนญชัย อาจี) ด้รับราชการมีความดีความชอบ ขอพระราชทานที่ดินสร้างบ้าน ก็ขอที่ดินเพียงแมวดิ้นตาย พระเจ้าอยู่หัวก็ให้อมาตย์ไปจัดการให้ แต่ด้วยปัญญาวัย ก็จับแมวตัวหนึ่งแล้วตีให้แมววิ่งหนี แล้วสั่งให้อมาตย์ขี่เตลันตามทางที่แมววิ่ง ทำเช่นนั้นจนกว่าจะตีแมวตาย ซึ่งได้พื้นที่จำนวนมาก

อากะจิลแพะ (อ้ายยอดขี้เกียจ) จ.สุรินทร์

มีชายขี้เกียจคนหนึ่ง มีเมีย ๆ ก็เมื่อหน่ายความขี้เกียจของสามี วันหนึ่ง ๆ เอาแต่กินกับนอน ใช้ให้ไปทำงานก็แอบนอนทั้งวันไม่ได้การได้งานอะไร วันหนึ่งเมียสั่งให้ไปหาฟันในป่า เมียต้องไปด้วยเพราะเกรงว่าจะไม่ได้ฟันกลับมา ผิวเมียก็พากันขับเกวียนไปในป่า เมื่อถึงป่าแล้วผิวก็ปลดควายให้กินหญ้า ส่วนเมียก็เข้าป่าไปตัดฟัน ส่วนผิวเมื่อเห็นเมียเข้าป่าไปแล้วก็แอบไปนอนใต้ต้นไม้ใหญ่ เมียตัดฟันได้มาก เมียก็คิดว่าผิวคงตัดฟันได้มากเช่นกัน วันนี้คงได้ฟันเต็มเกวียน เมียจึงกลับมาที่เกวียนมองเห็นผิวนอนหลับอยู่ ยังไม่ได้ตัดฟันเลย ด้วยความโกรธจึงเอาท่อนไม้ขว้างผิวทั้ง ๆ ที่นอนหลับอยู่ ผิวเมื่อถูกท่อนไม้ด้วยความตกใจตื่น มือหนึ่งไปคว้ากอหญ้าเห็นไต่เงินไต่ทองจำนวนมาก ครั้นจะบอกเมียว่าตนพบไต่เงินไต่ทอง ก็เกรงว่าเมียจะใช้ให้ขนขึ้นเกวียน จึงไม่พูดไม่จาเดินมาขึ้นเกวียนกลับบ้าน ระหว่างทางเมียก็คิดว่าผิวขี้เกียจ ผิวก็นิ่งเฉยไม่พูดไม่จาเช่นเคย

ครั้นตกกลางคืนขโมยกลุ่มหนึ่งก็มาขโมยควายของนายขี้เกียจ อ้ายขี้เกียจรู้ว่ามีคนมา

ขโมยควายได้ถุนเรือน จึงพูดกับเมียว่า "วันนี้ฉันพบไ้เงินไ้ทอง" เมียถามว่า พบที่ไหน ตรง
โคนต้นไม้ที่ฉันนอนหลับอยู่นั้นแหละ เมียจึงว่า ทำไมไม่บอกฉันล่ะ นายชี้เก็ยจกล่าวว่ ไม่กล้า
บอกเธอ กลัวเธอจะชี้ให้ชนไ้เงินไ้ทองอีก ขโมยไ้ยดังนั้นจึงไม่ยอมขโมยควาย คิดว่
พรุ่งนี้ไปหาไ้เงินไ้ทองดีกว่า พวกขโมยก็สะกดรอยสืบหาว่านายชี้เก็ยจไปตัดพินที่ไหน ในที่
สุดก็พบร่องรอย จึงหาดูกอหญ้าเห็ย ๆ เมื่อพวกขโมยเปิดดูก็พบไ้ แต่ไม่เห็ยมีเงินทอง
เหมือนไ้ชี้เก็ยพูดเลย เห็ยมีแต่งู แต่ตะขาบเต็มไปหมด ด้วยความแค้นจึงนำไ้งูไ้ตะขาบ
กลับมาด้วย ครันมีดคำจึงนำไปที่บ้านอ้ายชี้เก็ยจแอบขึ้นไปบนบ้านเห็ยไ้ชี้เก็ยจนอนหลับสนิท
จึงเทงูตะขาบออกจากไ้ใส่บนตัวนายชี้เก็ยจ เสร็จแล้วก็พากันกลับ หวังใจว่ตะขาบและงูคง
กัดนายชี้เก็ยจตายแล้ว อ้ายชี้เก็ยจรู้สึกตัวว่นอนทับก้อนหินก้อนกรวดมากมาย จึงปลุกเมียว่
ใครเอาก้อนอะไรมาเทใส่ที่นอนของตน สั่งให้เมียกวาดออกไป ตนเองจะนอนหลับต่ออีก เมียยัง
กวาดออกก็ยังมีมากขึ้น จึงจุดไฟดู เห็ยเป็นเงินเป็นทองมากมาย เมียก็รีบกุสิ่กุจเก็บเงินเก็บ
ทองใส่ไ้ ส่วนนายชี้เก็ยจก็ยังนอนหลับต่อไป

ครันรุ่งเช้าพ่อตาแม่ยายทราบข่าวว่ นายชี้เก็ยจมีเงินทองมากมายก็มาเห็ยมเยียน
ชาวบ้านต่างก็ยอมรับนับถือนายชี้เก็ยจ ไม่ดูถูกดูแคลนว่เป็นคนชี้เก็ยจเอาแต่กินกับนอนอีกต่อ
ไป

สินไช

ท้าวสีทัน (พระสุทนต์เมโหนทร์)